

Šime Starčević o Appendinijevoj gramatici

Fištrek, Ana

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:529110>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-02**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET

Ana Fištrek

Šime Starčević o Appendinijevoj gramatici

DIPLOMSKI RAD

Rijeka, 2019.

SVEUČILIŠTE U RIJECI

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za kroatistiku

Ana Fištrek

Matični broj: 00090709045

Šime Starčević o Appendinijevoj gramatici

Šime Stračević about Appendini's grammar

DIPLOMSKI RAD

Diplomski studij: Hrvatski jezik i književnost

Mentor: doc. dr. sc. Borana Morić-Mohorovičić

Rijeka, rujan 2019.

UNIVERSITY OF RIJEKA
FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT FOR CROATIAN STUDIES

Ana Fištrek

Šime Starčević about Appendini's grammar

MASTER THESIS

Mentor: doc. dr. sc. Borana Morić-Mohorovičić

Rijeka, September 2019.

IZJAVA

Kojom izjavljujem da sam diplomski rad naslova *Šime Starčević o Appendinijevoj gramatici* izradila samostalno pod mentorstvom doc. dr. sc. Borane Morić-Mohorovičić.

U radu sam primijenila metodologiju znanstvenoistraživačkoga rada i koristila literaturu koja je navedena na kraju diplomskoga rada. Tuđe spoznaje, stavove, zaključke, teprije i zakonitosti koje sam izravno ili parafrazirajući navela u diplomskome radu na uobičajen način citirala sam i povezala s korištenim bibliografskim jedinicama.

Studentica

Ana Fištrek

Potpis

Sadržaj:

1. Uvod.....	1
1.1. Metodologija.....	2
1.2. Povijest istraživanja.....	4
1.3. Gramatike koje su prethodile.....	6
1.3.1. Književni jezik u 19. stoljeću.....	9
1.3.2. Smjer standardizacije.....	12
1.3.3. Biografije.....	15
2. Analiza gramatika.....	18
2.1. Fonetika, fonologija, ortografija.....	19
2.2. Morfologija.....	25
2.3. Sintaksa.....	30
3. Zaključak.....	40
5. Popis literature.....	41
6. Sažetak.....	43
7. Summary.....	44

Uvod

Tema je moga diplomskog rada analiza gramatika Franje Marije Appendinija i Šime Starčevića s naglaskom na pogreške koje je Šime Starčević uočio i zapisao u svojoj gramatici. Već je odmah uočljiva razlika između dvaju navedenih gramatika. Gramatika Franje Marije Appendinija opširnija je gramatika jer sadrži više od 300 stranica, dok je gramatika Šime Starčevića manja opsegom te sadrži 126 stranica. Nisu samo stranice karakteristika koja razlikuje navedene gramatike. Iako su Appendini i Starčević bili suvremenici, a njihove su gramatike izašle početkom 19. stoljeća, oni su djelovali na različitim mjestima. Franjo Maria Appendini bio je Talijan koji je naučio hrvatski tako što je živio u Dubrovniku i slušao dubrovačke govore koji su se miješali sa susjednim (bosanskim) govorima. Analiza njegove gramatike pokazat će kako je on tumačio taj govor. S druge strane, Šime Starčević bio je Ličanin pa je temelj njegove gramatike bio (novo)štokavski ikavski govor. Ono što im je zajedničko jest osnovica koja je (novo)štokavska, a uzori u govoru su im drugačiji. Analizom gramatike bit će to potvrđeno.

Diplomski rad podijeljen je u dva dijela, prvi dio odnosi se na uvod u analizu gramatika, a drugi dio odnosi se na samu analizu gramatika. U uvodnom dijelu navodi se metodologija u kojoj su kratko navedene informacije o obje gramatike, nakon toga slijedi povijest istraživanja koja donosi pregled osoba koje su se bavile navedenom tematikom te na kraju uvodnog dijela osvrćemo se na gramatike koje su prethodile navedenim gramatikama. U posljednjem dijelu važno nam je reći nekoliko rečenica o književnom jeziku u 19. stoljeću i smjeru standardizacije, ali dotaknuti se biografija navedenih gramatičara. Drugi dio diplomskog rada donosi analizu gramatika u tri kategorije, a to su: fonologija, morfologija i sintaksa. Vidjet ćemo na koji način oba autora definiraju te kategorije, koje primjere rabe i gdje su oboje pogriješili. Dobivene rezultate analize usporedit ćemo sa suvremenom hrvatskom gramatikom te na kraju izvesti zaključak.

Cilj diplomskoga rada je utvrditi pogreške koje je Franjo Maria Appendini načinio pišući svoju gramatiku, a Šime Starčević nakon njega nastojao upozoriti na pogreške. To je važno utvrditi jer su nakon prva izdanja Appendinijeve gramatike izašla još tri, ali bez ispravljenih grešaka koje je Šime Starčević zabilježio.

1.1. Metodologija

Kao što je već rečeno, analiza se provodi na dvjema gramatikama, od kojih je jedna Franje Marije Appendinija, a druga Šime Starčevića. *Grammatica della lingua Illirica* tiskana je u Dubrovniku 1808. godine, a *Nova ricsolovica iliricska* tiskana je 1812. godine u Trstu.

„*Grammatica della lingua Illirica* se kao priručnik za učenje hrvatskoga jezika koristila čak četiri desetljeća, zavidan broj godina, kojim se rijetko koja hrvatska dopreporodna gramatika može pohvaliti“ (Pliško, 2003: 18). „Svoju je opsežnu gramatiku podijelio u dva dijela. Prvi dio sadrži *Uvod* namijenjen *uvaženim ljubiteljima jezika*, zatim slijede odlomci, odnosno kako ih Appendini naziva *traktati*, u kojima opisuje jezične činjenice. U *Uvodu* Appendini iznosi svoja promišljanja o podrijetlu hrvatskoga, odnosno ilirskoga jezika, koji smatra jednim *od najinteresantnijih jezika svijeta*, te o povijesnim zbivanjima koja su utjecala na razvoj i rasprostranjenost ilirskoga jezika“ (Pliško, 2003: 35). Sintaktički opis hrvatskoga jezika čini drugi dio Appendinijeve *Grammatice*.

„Starčević je bio čovjek širokih interesa, što pokazuje njegovih sedam objavljenih knjiga vjerskoga karaktera, dvije gramatike te brojni prilozi u publikacijama „Glasnik dalmatinski“ i „Zora dalmatinska“. O njegovoj iznimnoj obrazovanosti govori podatak o velikome broju jezika kojima se služio: latinskim, njemačkim, talijanskim, francuskim te gotovo svim slavenskim jezicima“ (Stolac, 2003: 92).

Nova ricsolovica iliricska sastoji se od 126 stranica, a podijeljena je u sljedeća poglavlja: *Ime, Zaime, Vrimenorics, Dionorisc, Pridstavak, Priricsak, Medjumetak* i *Veznik*. „Kada je riječ o nazivlju, Starčević upotrebljava hrvatsko nazivlje i većinu je toga nazivlja sam skovao tako da mu u jezičnoj čistoći u njegovo doba nema premca“ (Ham, 2006: 55).

„*Ricsoslovica* Šime Starčevića po monogome je osobita gramatika. Ponajprije to je prva gramatika hrvatskoga jezika pisana hrvatskim jezikom. Dotadašnje gramatike bile su pisane ili drugim jezikom (latinskim, talijanskim, njemačkim) ili su bile dvojezične“ (Tafra, 2002: 171). Kao što je to gramatika Franje Marije Appendinija. „Središnji dio gramatike čini nauk o osam vrsta riječi, naslijeđen još od antičkih vremena. Pod imenom su određene imenice, pridjevi i brojevi, a particip (*dionorics*) izlučen je kao posebna vrsta riječi. *Ričoslovlje* (prevedenica njem. *Wortlehre*) kao hrvatski naziv za morfologiju preuzeli su poslije Vjekoslav Babukić i Antun Mažuranić, što pokazuje da su preporodni gramatičari uzimali u obzir dotadašnje jezične priručnike bez obzira na to što su unekoliko bili drugačiji

od njihovih. Razlika je jedino u tome što Starčević u rječoslovlju obrađuje još glasove i slova“ (Tafra, 2002: 147).

„Većina je gramatika starijega hrvatskoga jezikoslovlja namijenjena govornicima hrvatskoga jezika koji ulaze u proces školovanja – stoga latinski, talijanski ili njemački uče da bi mogli pratiti nastavu i čitati literaturu“ (Stolac, Grahovac-Pražić, 2015: 45).

„Naime, Starčević je vrlo pažljivo čitao gramatiku Franje Marije Appendinija iz 1808. godine *Grammatica della lingua Illirica* jer na velikom broju mjesta zastaje u opisu pojedinih jezičnih činjenica iznoseći svoje britke komentare na Appendinijev (prema njemu neuspješan) opis, pa ćemo i mi zastati na nekim od tih mjesta“ (Stolac, Grahovac-Pražić, 2015: 71).

„Uza sve primjedbe koje mu je Starčević nabrojao, Appendini nije ništa promijenio u sljedećim izdanjima svoje gramatike (a bilo ih je ukupno četiri, sve do sredine 19. stoljeća)“ (Stolac, Grahovac-Pražić, 2015: 87).

Navedene su gramatike važne zbog jezika kojim su pisane. Franjo Marija Appendini napisao je gramatiku hrvatskoga jezika na talijanskome jeziku, dok je Šime Stračević napisao gramatiku hrvatskoga jezika na hrvatskome jeziku. „Zajednička je svim navedenim gramatikama naddijalektna štokavska osnovica koja se leksički popunjava trodijalekatno – budući da većina gramatika ima priložene uzorke razgovora i rječnike, leksičko se naddijalekatno prožimanje jasno očituje. Štokavska je stilizacija ikavska i/ili jekavska, ali nikada posve dosljedno, nego u skladu sa svojom naddijalekatnom naravi, ikavsko-jekavska ili jekavsko-ikavska uz pokoji ekavizam“ (Ham, 2009: 16).

„Naime, tek od 19. stoljeća započinju (prvo parcijalne, potom cjelovite) realizacije težnje za obvezatnosti uporabe književnoga jezika na cijelome nacionalnom teritoriju, čime jezik opravdava svoj epitet „standardni“. Do toga vremena možemo jezikoslovne priručnike označiti kao deskriptivne jer se u njima samo popisuju i opisuju, ali ne i propisuju književnojezične činjenice“ (Stolac, Grahovac-Pražić, 2015: 39). To će posebno biti vidljivo u Appendinijevoj gramatici koji ima dvostruke nastavke u pojedinim padežima, a kod Šime Starčevića toga nema. Dakle, riječ je o pokušaju uspostavljanja obvezatnosti uporabe književnoga jezika.

Analiza gramatika obuhvatit će ortografiju, morfologiju i sintaksu. Važno je reći da nije riječ o sintaksi u značenju koje danas ima jer su navedeni gramatičari proučavali riječi u sintagmi, a ne u rečenici, što je temelj sintakse.

1.2. Povijest istraživanja

Šime Starčević napisao je prvu hrvatsku gramatiku na hrvatskome jeziku pa ne čudi činjenica da se o njemu dosta pisalo.

Zlatko Vince naglašava jezikoslovnu djelatnost Šime Starčevića pa tako kaže: „Pedesetih godina pojavile su se u Zadru tri gramatike, a nešto prije 1849. i 1850, objavljivao je Šime Starčević pod naslovom *Ričoslovje* niz članaka o pojedinim gramatičkim problemima. Priloge je objavljivao u *Glasniku dalmatinskom* od broja 34. godine 1849. do broja 57. godine 1850“ (Vince, 1988: 34).

Milan Moguš ističe sljedeće: „Starčević donekle žali što su hrvatske gramatike sastavljali više stranci negoli domaći ljudi, pa su primjeri jezika knjiški. Po Starčeviću se mišljenju pravi narodni jezik nalazi, između ostaloga, u izrekama i poslovicama (zove ih *prislovja ilirička*) te ih navodi u velikom broju kao potkrepe. Čini dakle isto što je, koju godinu prije njega, radio gramatičar F. M. Appendini (svrstavši ih pri kraju knjige u poseban odjeljak). Budući da se dobar dio poslovice nalazi u obojice (nanizane su čak istim redom), sva je prilika da su preuzete iz kakve rukopisne zbirke“ (Moguš, 1993: 129).

Branka Tafra u pogovoru *Ričoslovice* naziva Šimu Starčevića *najznatnijim licem naše književnosti u dopreporodno doba* (Tafra, 2002: 130). Ante Selak u pogovoru *Ričoslovja* iznosi sljedeći stav: „O Šimi Starčeviću nije pisano mnogo, pisano je relativno malo. Međutim, ono što je napisano u osnovi se svodi na nepodijeljeno isticanje osobne i jezikoslovne iznimnosti Š. Starčevića“ (Selak, 2009: 142).

Sanda Ham, govoreći o opisu naglaska u *Ričoslovinci*, navodi da je Šime Starčević uspio u opisu toliko da ga i Trubecki citira, *a za povijest je hrvatskih gramatika važno da je Starčević prvi gramatičar koji je uočio četiri naglaska* (Ham, 2006: 54).

Julije Derossi, promatrajući Starčevićovo stajalište prema hrvatskome književnome jeziku, zaključuje sljedeće: „Što se pak tiče književnojezičnoga standarda, Šime Starčević imao je pravo kad je tvrdio da je štokavsko-ikavski najopćenitiji hrvatski književni jezik. U njegovo doba nije ni čakavski ni kajkavski književni jezik mogao biti uzdignut na razinu književnojezičnoga standarda“ (Derossi, 1997: 149).

Proučavajući gramatiku Šime Starčevića jezikoslovci su uočili da se on kritički osvrće na gramatiku Franje Marije Appendinija. Iz toga su razloga jezikoslovci počeli uspoređivati te

dvije gramatike. Dodatna motivacija bila je i činjenica da su gramatike tiskane u razmaku od četiri godine.

„Već nakon prvoga izdanja Appendinijeva gramatika je naišla na kritike suvremenika. Na nju su se osvrtni Starčević, Kopitar, Dobrovský, ... O njoj se raspravljalo i raspravlja do naših dana. Cjelovita analiza gramatike u kontekstu današnjih lingvističkih spoznaja još nije napisana. U recentnoj jezično-povijesnoj nalazimo te parcijalne uradke, koji osvjetljavaju neke dijelove *Grammatice*“ (Pliško, 2002: 18).

Milan Moguš zaključuje sljedeće o Appendiniju: „Zbog svoje gramatike i dobrog poznavanja nekolicine slavenskih jezika (pored, dakako, talijanskog i latinskog) Appendini je bio veoma hvaljen ne samo u Dubrovniku nego i u drugim hrvatskim krajevima. Uspomena na njegovo gramatičko djelo, kao i sve što je dolazilo iz književnoga Dubrovnika, bila se dobro čuvala i u doba ilirskog pokreta“ (Moguš, 1993: 125).

Zlatko Vince govori o tome kada je i gdje nastala gramatike te navodi tko je Appendiniju bio uzor. „Ta gramatika, u kojoj su obrađeni glasovi i ortografija, i opsežnije morfologija i sintaksa, prikazuje uglavnom dubrovački govor i književni jezik, a ona se, preko Della Belle, oslanja zapravo na prvoga hrvatskoga gramatičara Bartola Kašića“ (Vince, 1998: 31).

Lina Pliško, proučavajući pojmovni rječnik u gramatici, zaključuje sljedeće: „F. M. Appendini naučio je hrvatski jezik u Dubrovniku pa je od toga književnojezičnoga izraza polazio u gramatičkom opisu, prodirajući ga dalmatinsko-bosanski, koji je smatrao najsavršenijim od svijeta *il piu perfetto di tutti*“ (Pliško, 2002: 156).

Isto tako, ona zaključuje da *jezik koji opisuje Appendinijeva gramatika temelji se na dubrovačkom govoru, stoga u njoj ponekad nalazimo tipične dubrovačke leksme i njihov izgovor za koji će Starčević reći da im nije mjesto u gramatici.* (Pliško, 2002: 446).

Diana Stolac zaključuje sljedeće o gramatici Šime Starčevića: „Tako i Šime Starčević donosi opis štokavskoga hrvatskoga ikavskoga književnog jezika temeljenoga na osnovici ličkih štokavskih govora, iz kojih je, dakle, osnovna fonologija, morfologija, sintaksa i temeljni leksik. Iz složene književnojezične nadgradnje izdvajamo obilježja znanstvenoga diskursa, posebice gramatičko nazivlje“ (Stolac, Grahovac-Pražić, 2015: 72).

1.3. Gramatike koje su prethodile

Da bismo mogli govoriti o Appendinijevoj i Starčevićевой gramatike, koje su nastale na početku 19. stoljeća, moramo se osvrnuti na gramatike koje su prethodile. Te nas gramatike zanimaju zbog mogućeg utjecaja koji su ostavile na navedene dvije gramatike.

„Starim se hrvatskim gramatikama ovdje smatraju hrvatske gramatike postale od 1604. do 1836: od prve hrvatske gramatike Bartola Kašića do prve ilirske gramatike Vjekoslava Babukića. Riječ je o razdoblju koje se proteže kroz tri stoljeća, ali obuhvaća stotinjak godina djelatnoga gramatičarstva – prva se hrvatska gramatika pojavila 1604., a sljedeća, Della Bellina, tek 1728“ (Ham, 2006: 11). Važno je naglasiti da u tom razdoblju *ne nastaju hrvatske gramatike, nego gramatike stranih jezika, ali pisane hrvatskim jezikom* (Ham, 2006: 11).

Na samome kraju 16. stoljeća pojavljuje se prvi hrvatski rječnik. „Autor prvog hrvatskog samostalno tiskanog rječnika je Šibenčanin Faust Vrančić. On je 1595. godine u veneciji objavio u Veneciji *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Ungaricae* (Rječnik pet najplemenitijih europskih jezika latinskoga, talijanskoga, njemačkoga, hrvatskoga i mađarskoga). Riječi su složene u pet kolona, redom naznačenim u naslovu rječnika“ (Moguš, 1993: 76).

„Kao što je Faustu Vrančiću osiguralo dostojno mjesto u povijesti hrvatske leksikografije, jednako je tako dolično mjesto u povijesti hrvatske gramatičarske literature osigurano Pažaninu Bartolu Kašiću kao piscu prve hrvatske tiskane gramatike. Kašićeva gramatika nosi naslov *Institutionum linguae illyricae libri duo*, a objavljena je u Rimu 1604. godine“ (Moguš, 1993: 80). Kašić je bio pod utjecajem latinskoga jezika pa ne čudi da je u padežni sustav uvrstio ablativ. Što se množine tiče, Kašić je poznavao sedam padeža u množini, uključujući ablativ, a umjesto instrumentala i lokativa, imao je sedmi i osmi padež. On je pogriješio u tome, a ostali su ga gramatičari slijedili. Izuzetak je Šime Starčević koji ima šest padeža u jednini i množini, ali i on je pogriješio. Kasnije će biti više riječi o tome. Važno je i spomenuti *Ritual rimski* (1640), u kojemu Kašić svjesno odabire štokavicu za osnovu. „Kašić smatra da treba pisati onim tipom jezika koji je *najopćeniji i koga može svak lašnje razumiti*. A to su već prvi koraci prema jezičnoj standardizaciji“ (Moguš, 1993: 83).

„Zato je razumljivo što će za Kašićevom gramatikom često posezati leksikograf i gramatičar Jakov Mikalja sredinom 17. stoljeća, pa bosanskohercegovački franjevac Lovro Šitović Ljubušak, odnosno štokavski gramatičari iz Dubrovnika Ardelio Della Bella početkom

18. stoljeća i Franjo Marija Appendini početkom 19. stoljeća, a Vjekoslav Babukić i Antun Mažuranić u doba hrvatskog narodnog preporoda. Stoga se s pravom može reći da su dobri temelji hrvatskoj gramatičarskoj literaturi bili položeni već na samome početku 17. stoljeća“ (Moguš, 1993: 83).

Dakle, Franjo Marija Appendini vidio je uzor u Ardeliu Della Belli, a njemu je uzor bio Bartol Kašić. Šime Starčević imao je drugačiji put uzora; njegov je uzor bio Matija Antun Reljković. Međutim, u jednom dijelu svoje *Ricsoslovice* govori o tome da se i od njega udaljuje.

„Kroz čitavo 17. stoljeće gubi se polako čakavsko narječje kao jezik književnosti, ponajprije na južnom dijelu, jer se i rođeni čakavci priklanjaju, zapadnom, ikavskom tipu štokavštine. Tako je ikavska štokavština pomalo postajala na kraju 17. stoljeća i u prvoj polovici 18. stoljeća općeprihvaćen književni izraz većine bivših čakavskih središta, pa i tako izrazitih kao što je bio Marulićev Split. Orijentacija prema tom tipu štokavštine počela je zapravo već drugom fazom Kašićeva rada u skladu s praktičnim načelom katoličke obnove da podloga književnome jeziku bude najraširenije narječje“ (Moguš, 1993: 100).

„Zahvaljući slavonskim i makarskim književnim djelatnicima u 18. stoljeću primjećuje se u hrvatskim krajevima porast ikavskih tekstova, pa i njihova prevlast nad ijekavskim. Zato se i briga o književnom jeziku iskazivala na različitim stranama na iste načine: od povećanog interesa za porijeklo riječi (pri čemu je mašta bila obično mnogo jača od znanstvene metodologije), preko borbe protiv tuđica do izrade gramatika i rječnika. Iz istih su razloga i sami pisci ikavske Slavonije uskoro osjetili potrebu upravo obvezu da pismenom dijelu pučanstva ponude gramatičke priručnike i rječnike“ (Moguš, 1993: 123).

„Nakon Blaža Tadijanovića javlja se kao novi gramatičar Matija Antun Reljković. Objavio je tri izdanja svoje *Nove slavonske i nimačke gramatike*. Želja mu je bila da iz književnoga jezika ukloni naplavine turcizama koje je Slavonija *u svoj lipi jezik umišala, pak jeh misto materinskih potribuje*. (...) „Treći je gramatičar slavonske stilizacije književnoga jezika u 18. Stoljeću Marijan Lanosović. Za razliku od prethodnika njegova je gramatika njemački pisana: *Neue Einleitung zur slavonschen Sprache*“ (Moguš, 1993: 125 - 127).

„Ovako plodan gramatičarski i leksikografski rad bio je odraz jednog novog književnojezičnog strujanja koje se iskazivalo posebnom brigom za standardizaciju književnoga izraza i za unifikaciju grafije“ (Moguš, 1993: 129).

„Stare su hrvatske gramatike pisane ili latinskim ili talijanskim ili njemačkim; često su dvojezične, a tek je Starčevićeva gramatika hrvatska, jednojezična. Gramatike drugoga razdoblja, od ilirizma do kraja 19. st. pretežito su pisane hrvatskim jezikom, tek će pokoja biti napisana njemačkim, talijanskim ili mađarskim“ (Ham, 2006: 17).

Stare gramatike uglavnom su sadržavale iste kategorije kao i današnje gramatike, a to su: fonologija, morfologija, tvorba riječi i sintaksa. Dodatak starih gramatika bio je prikaz pisama i dijaloga, a danas toga nema. Fonologija je zanimljiva kategorija u starijih gramatika jer su slova bila neujednačena, a najviše su problema stvarali fonemi *ć, č, ž, dž, đ, š*. Što se morfologije tiče, vrste riječi bile su podijeljene prema deklinacijskoj vrsti, kao što je to i danas. Sintaksa se tumačila kao odnos riječi u sintagmi, a ne kao danas kada se tumači kao odnos riječi u rečenici. Budući da su gramatičari naslijedovali jedni druge, ne čudi činjenica da su činili pogreške.

1.3.1. Književni jezik u 19. stoljeću

Da bismo mogli govoriti o književnom jeziku u 19. stoljeću, moramo naprije objasniti sam pojam književnoga jezika. Termin književni jezik i standardni jezik često izazivaju nesporazume, pa je tako jezikoslovac Radoslav Katičić napisao rad u kojemu tumači navedene termine.

„Ti jezikoslovni nazivi nisu sinonimi jer standardni jezik doduše jest književni jezik, ali nije svaki književni jezik standardni. Standardni jezik je najviši razvojni stupanj književnoga. Zato ih valja razlikovati i za svaki treba poseban naziv“ (Katičić, 2009: 50).

„Književni jezik naš je tradicionalni naziv. On nema veze s umjetnosti riječi, nego je to jezik kakav se rabi u knjigama. Nazvan je po tome što je jezik pismenosti. Zasnovan je na tradiciji takve porabe, kakva se već gdje stvorila. Po njezinoj naravi i prema njezinim potrebama on je ujednačeniji nego su mjesni govori, bolje povezuje veću jezičnu zajednicu, a rječnik i frazeologija razvijeni su mu i izgrađeni koliko to već zahtijeva komunikacija u krilu te zajednice“ (Katičić, 2009: 51).

„Standardni jezik, bez obzira na to što mu naziv zrcali drukčiji mentalitet i izražava gledanje iz druge perspektive, ipak nije drugo nego književni jezik, koji, i kad se potpuno standardizira, ostaje to što je i bio. Nimalo mu se ne kidaju veze s književnošću, koja također ostaje to što je bila i kad se počne stvarati na standardnom jeziku. Standardni jezik tako nasljeđuje sav književni jezik iz kojega se razvio kao svoju izražajnu mogućnost“ (Katičić, 2009: 51).

Katičić će na kraju zaključiti da je *svaki književni jezik ujedno i standardni jezik, ali da svaki standard nije i književni jezik.* (Katičić, 2009).

„Zastupam dakle tezu da je naziv za pojam tradicionalno zvan standardni jezik „književni jezik“ iz mnogo raznih razloga bolji od naziva jezik. Jedno književni značan je, što je veoma važno u nazivoslovlju svake struke, i bez aluzije na bitnost književne komponente za taj pojam“ (Brozović, 2005: 187).

Razumljivo je da će se do početka procesa standardizacije jezik nazivati književnim, a od toga se početka on počinje nazivati standardnim jezikom. Standardni jezik je normiran i kodificiran, sredstvo je polifunkcionalne javne komunikacije, najprošireniji i najneutralniji u odnosu na druge idiome te je norma obvezujuća za sve govornike u javnoj komunikaciji.

Gramatike koje su prethodile, kao što smo vidjeli, nisu imale navedene elemente pa se govori o književnom jeziku koji je opisan u njima. Međutim svjesnim odabirom određene osnovice pisanja gramatike, jezikoslovci smatraju početkom standardizacije jezika.

„Ulazeći u 19. stoljeće, u susret preporodu, hrvatska književnost i naše jezikoslovlje u situaciji su nešto jednostavnijoj od one kakva je bila dva-tri stoljeća prije: neki su segmenti zamrli na dijakronijskoj razvojnoj crti. Čakavski se književni jezik do vrhunca izdigao te stao opadati s prvom polovicom 17. stoljeća (s Jurjem Habelićem), a i štokavsko-ijekavska pjesnička riječ dosegla je vrhunac s Gundulićem, Palmotićem i Ignjatom Đurđevićem te nakon njih stala nazadovati; oživjet će je tek ilirci. Na poprištu ostadoše, jedna s drugom sučeljena, književna kajkavština i ikavska štokavština. Pored beletrističke književne proizvodnje jaka je također jezikoslovna, predstavljena Stullijevim zamašnim leksikografskim pothvatom, po normativnim djelima Starčevića i Brlića na jednoj strani i Đurkavečkog na drugoj“ (Vončina, 1988: 291).

„Književni jezik u širokom i poznatom nam već shvaćanju te riječi najvažnije je komunikativno sredstvo naroda, jednoga društva, jednoga pokoljenja i, u konačnoj liniji, svih narodnih pokoljenja. Književni jezik od svojih početaka u nekom narodu neumorni je i neuništivi pratilac glavnih narodnih htjenja, ostvarenja i poraza, kroz čitav narodni razvitak“ (Jonke, 1971: 15).

„Preporodno vrijeme sredinom 19. stoljeća ispunjeno je burnim jezikoslovnim raspravama oko različitih koncepcija hrvatskoga književnoga jezika. Kajkavski je književni jezik u podmakloj fazi standardizacije, već prilično izgrađen i polifunkcionalan, otpao je na početku narodnoga preporoda kao kandidat za općenacionalni književni jezik, a ostao je samo onaj na (novo)štokavskoj osnovi, ali još uvijek s ikavsko-jekavskim dvojtstvom i nestabilnom morfološkom normom“ (Tafra, 2002: 133).

„*Ricoslovica* pokazuje da je hrvatski jezik na početku 19. st. potpuno izgrađen jer se njime može napisati stručni tekst bez posuđenica. Nije dovoljno reći da je ona pisana hrvatskim jezikom, treba naglasiti i kakav je to hrvatski. To je hrvatski jezik bez posuđenica. Sve je nazivlje također nastalo unutar jezika bez leksičkog posuđivanja. Tako je ta gramatika, kojoj je jedna od zadaća da svojom normom izgrađuje hrvatski jezik javne komunikacije, ujedno i najbolji pokazatelj onodobne njegove izgrađenosti. Starčevićev izbor ikavske (novo)štokavštine za književnojezičnu osnovu s današnje se povijesne udaljenosti čini

najboljim, pogotovo što se još i danas otvara jatovsko pitanje u standardnom jeziku“ (Tafra, 2002: 172).

Važno je istaknuti i dio koji se odnosi na jezičnu koncepciju iliraca jer su oni utjecali na daljnji razvoj književnoga jezika do kraja 19. stoljeća.

„Golema uloga što ju je tridesetih i četrdesetih godina 19. stoljeća odigrao ilirski pokret kao organizirana pokretačka snaga preporodnog gibanja u Hrvatskoj navodila je, a još i danas gdjekad navodi na misao da je preporod bio, pored ostaloga, prijelomna točka i u povijesti hrvatskoga književnoga jezika, odnosno da tek otada počinje razdoblje njegove standardnosti u Hrvata. Ilirski je pokret stoga počesto bio ocjenjivan prvenstveno kao jezični ili književnojezični pokret, izrastao iz nastojanja da materinska riječ dobije status književnoga izraza na čitavom području Velike Ilirije, pa tako i u Hrvatskoj“ (Moguš, 1993: 147).

U drugoj polovici 19. stoljeća dolazi do pojave četiriju filoloških škola, a to su: zadarska, riječka, zagrebačka i hrvatski vukovci. Navedene su se škole razlikovale po tome što je svaka od njih predlagala različitu osnovicu književnoga jezika. Predstavnik zadarske škole bio je Ante Kuzmanić koji se zalagao za ikavicu i očuvanje dalmatinsko-slavonske slovopisne tradicije. Kasnije su prihvatili reformirani pravopis, ali su ostali dosljedni ikavici. „U nadi da će se sa Zagrepčanima moći dogovoriti Kuzmanić je bio spreman popustiti i prihvatiti ilirsku grafiju, ali kada je vidio se njihov jezik usmjeruje u drugom pravcu nego što je on to želio, tada se opet od nje udaljuje, a u tome ga je podjarivao i vrlo oštri Šime Starčević koji je tu bio nepopustljiviji od Kuzmanića“ (Vince, 1998: 16). Fran Kurelac bio je predstavnik riječke filološke škole. On je držao da osnovu književnoga jezika trebaju činiti elementi zajednički većini slavenskih jezika tj. za vrlo zastarjele oblike. U središtu rasprava našao se imenički genitiv množine, pa je riječka filološka škola *odlučno odbacivala nastavak –ah u tom padežu i zagovarala upotrebu starijih oblika s ništičnim morfemom* (Moguš, 1993: 170 – 171). Zagrebačka filološka škola temeljila se na rezultatima Iliraca. Predstavnik joj je bio Adolfo Veber Tkalčević, a zadatak mu je bio da kajkavce i čakavce dovede u kolo štokavaca. On zagovara nastavak *–ah* u genitivu množine imenica pa su zbog toga i pogrдно nazvani *ahavcima*. „Škola hrvatski vukovaca na čelu s Tomom Maretićem smatrala je da je bolje konsekventno provesti tzv. fonetski (fonološki) pravopis. Velik je oslonac u tom pogledu nalazio Maretić u djelovanju Đure Daničića“ (Moguš, 1993: 180). Takva je situacija bila do kraja stoljeća, a jezikoslovci su se oslanjali na bogatu tradiciju hrvatskoga jezika te postepenu kodifikaciju, pa je kao rezultat toga prihvaćena štokavska jekavica za osnovicu.

1.3.2. Smjer standardizacije

Dalibor Brozović, donio je sustavan pregled procesa standardizacije. Prije nego što će biti prikazan pregled, važno je reći što je standardizacija. Standardizacija je proces nastajanja standardnog jezika. Dakle, njezin je produkt standard. Brozović taj proces dijeli u dva velika razdoblja. Prvo razdoblje naziva predstandardnim razdobljem, a ono uključuje tri perioda. Prvi period traje od 9./10. stoljeća do 15. stoljeća. Drugi period odnosi se na 16. stoljeće, a treći period obuhvaća 17. stoljeće i polovicu 18. stoljeća. Time završava predstandardno razdoblje. Drugo veliko razdoblje naziva standardnim razdobljem koje, također, sadrži tri perioda. Prvi period traje od sredine 18. stoljeća do hrvatskoga narodnog preporoda. Drugi period traje od hrvatskoga narodnog preporoda do konca 19. stoljeća, a treći period uključuje 20. stoljeće. Prema njegovoj podijeli, Appendinijeva i Starčevićeva gramatika pripadale bi standardnom razdoblju prvoga perioda.

Brozović vidi početak procesa standardizacije sredinom 18. stoljeća, ali već smo u prethodnim poglavljima spomenuli da se početkom standardizacije hrvatskoga jezika može smatrati odabir štokavice kao osnovice kod Bartola Kašića, 1640. godine, dakle 17. stoljeće. Iz toga je razloga Branka Tafra ponudila drugačiju periodizaciju hrvatskoga jezika koja nije strogo definirana po stoljećima, već po tome što se u navedenom stoljeću dogodilo. Branka Tafra donosi šest skupina periodizacije. Prva je skupina od prvih spomenika do kraja 15. stoljeća. Nakon toga slijedi 16. stoljeće koje objašnjava kao pluralizam književnoga jezika te ga naziva zrelim književnim dobom. 17. stoljeće dolazi nakon toga, a u njemu se naziru počeci hrvatskoga jezikoslovlja i počeci normiranja. U 18. stoljeću dolazi do širenja polifunkcionalnosti kajkavskoga književnoga jezika i štokavskoga književnoga jezika te normiranje pravopisa. Do kodifikacije, smatra Branka Tafra, dolazi u 19. stoljeću. Posljednja je skupina 20. stoljeće. Primjećujemo kontinuitet u navedenoj podijeli tj. nema govora o prekidu procesa.

Početak standardizacije možemo smatrati, kako je već rečeno, odabir štokavice za osnovicu čakavca Bartola Kašića. Nakon njega, Jakov Mikalja za osnovicu odabire štokavski jekavski dijalekt, ali uključuje i čakavske (ikavske) i kajkavske riječi. Njegov izbor nastavlja Ardelio Della Bella na kojega će se i Appendini ugledati. Tako je stvoren jedan smjer standardizacije, a to je štokavska jekavica (na južnom dijelu Hrvatske). S druge strane, javljaju se slavnoski gramatičari koji za osnovicu uzimaju štokavsku ikavicu. Tom smjeru

pripadaju Blaž Tadijanović, Matija Antun Reljković i Marijan Lanosović. Upravo će se Šime Starčević pozivati na Reljkovića, ali i otići korak dalje od njega.

„U XVII. stoljeću umnožava se broj raznih kajkavskih, čakavskih i hrvatskoštokavskih pokrajinskih književnosti, dakle na dijalektima svih triju hrvatskih narječja. Pri tome treba dodati da standardni jezici jednoga etničkoga kolektiva ne moraju bezuvjetno imati samo jednu dijalektnu osnovicu. Iznimno su iz posebnih razloga moguće i dvije teritorijalno odijeljene takve osnovice“ (Brozović, 2005: 188).

„Stanje se mijenja tek od sredine XVIII. stoljeća – od tada pa do hrvatskoga narodnog preporoda djeluju polifunkcionalno jedan i to razmjerno homogen (čak i u slovopisu) kajkavski izraz na sjeverozapadu i jedan više-manje isti takav novoštokavski u svim ostalim hrvatskim zemljama. Tada se na ta dva hrvatska jezika u procesu standardizacije izdaju najrazličitija djela, nipošto samo vjerska i pučka, već i stručna i znanstvena, i to i humanistička i prirodoslovna, i administrativna, i mnoge gramatike i rječnici, i literarni prijevodi, čak i novine (za francuske vlasti), itd., itd“ (Brozović, 2005: 189).

„Sve to pokazuje da se od sredine 18. stoljeća književno stilizira nešto drugačije materijalno stanje dijalekatne novoštokavske osnovice. Osnovica je, naime, proširena jer je proširena i količina publike i vrsta publike. Međutim, integracijske težnje te publike diktiraju da se njezin pismeni jezik, kako bi mogao vršiti svoju polivalentnu funkciju na višeregionalnom području, standardizira. Koliko su tomu pridonosili naponi književne Slavonije, toliko su istom cilju nastojali pridonijeti Dalmacija i Dubrovnik“ (Moguš, 1993: 130).

Dakle, i Brozović i Moguš zaključuju da postoje dvije jake struje u procesu standardizacije, a to su: kajkavska i štokavska. Ono što ih je dijelilo bila je grafija. „Približavanje književnih stilizacija štokavskoga juga sa štokavskim sjeverom vodilo je sve više nastojanju i za grafemskim približavanjem. Iako su se već bile ustalile dvije latiničke grafije – jedna u južnoj Hrvatskoj, druga u Slavoniji – gdje je svaka sredina najčešće poštivala ortografske navike pisaca druge sredine, ipak se primjećuju utjecaji“ (Moguš, 1993: 136).

Kao što spomenuti jezikoslovci navode dvije struje tj. smjera standardizacije, tako i Appendinijeva i Starčevićeva gramatika nalaze na suprotnim stranama struja standardizacije početkom 19. stoljeća. Franjo Maria Appendini bio je Talijan koji je živio u Dubrovniku, pa je tako na njega ostavio utjecaj štokavski ijekavski govor. „U kontekstu našega razmatranja

važno je konstatirati da se Appendinijevom gramatikom potvrđivao iznadregionalni karakter novoštokavskoga pismenoga jezika koji je, postajući standardom, i u južnim pokrajinama uspješno zamjenjivao sve dotadašnje čakavske i štokavske stilizacije književnoga jezika“ (Moguš, 1993: 133).

Šime Starčević bio je Ličanin koji je odlučno branio ikavicu te ispravljao Appendinija u svojoj gramatici. „Naime, književna stilizacija štokavske ikavštine, koja je imala u sebi nešto prepoznatljivije elemente svoje folklorne književnosti, kao da je bila jednostavnija i bliža čitateljstvu“ (Moguš, 1993: 123).

„Opredijelivši se za ikavsku novoštokavštinu kao dijalektnu osnovu na kojoj su već napisana mnoga djela od Dalmacije preko Bosne do Slavonije, Starčević ne vidi potrebu da u svoju gramatiku unosi gramatičke i leksičke sinonime. Time njegova gramatika postaje normativnija od bilo koje starije hrvatske gramatike“ (Tafra, 2002: 171).

„Iz izloženoga se vidi da je u drugoj polovici 18. stoljeća i u prvim desetljećima 19. stoljeća novoštokavština književno stilizirana na širokom prostoru od Slavonije preko Bosne do Dubrovnika i od Dubrovnika do Like“ (Moguš, 1993: 139).

„Slavonski grafijski sustav, lišen krojenitih zahvata, ipak je važna epizoda i solidna podloga za pravopisnu unifikaciju cjelokupne hrvatske književnosti, za proces koji će bljesnuti Gajevom *Kratkom osnovom horvatsko-slavenskoga pravopisanja* (1830) te se stabilizirati definitivnim rješenjem u *Danici* poslije god. 1835.“ (Vončina, 1988: 291). Tako smo od početna dva smjera standardizacije dobili jedan sustav s ujednačenom grafijom. Time je proces standardizacije hrvatskoga jezika završen.

Nakon toga slijedi 20. stoljeće, u kojemu se ističu 90-e godine jer su povezane s političkom situacijom. Lada Badurina navodi pojam *restandardizacije* hrvatskoga jezika. „Promjene kojima je u najvećoj mjeri bila zahvaćena leksička razina, a (dijelom) i pravopisna norma imale su iznimno visoku simboličku vrijednost. Naposljetku se zaključuje da deveto desetljeće 20. stoljeća možemo smatrati prijelomnim, ali ne i ključnim za hrvatsko standardnojezično pitanje“ (Badurina, 2014: 57). I ovdje je vidljivo da proces standardizacije ne završava devetnaestim stoljećem, već ono traje i dalje. Upravo iz toga razloga se i naziva procesom jer proces traje.

1.3.3. Biografije

Već je rečeno da su Appendini i Starčević imali različite uzore, a i živjeli su u različitim dijelovima Hrvatske. U ovom ćemo se poglavlju ukratko osvrnuti na njihove živote, ali i reći nešto o osobi koja ih povezuje – general Marmont.

„Franjo Maria Appendini rodio se u Pijemontu (Poirino), u Italiji, 4. studenoga 1768. godine, a preminuo je u Zadru 30. siječnja 1837. Ostavši zarana bez roditelja, skrb o njegovu odgoju i školovanju preuzela je sestra. (...) F. M. Appendini u Dubrovnik dolazi 1791. godine, gdje ga je 22. rujna 1792. u jezuitskoj crkvi Sv. Ignacija zaređio biskup Nikola Ferić“ (Pliško, 2003: 5). Dakle, i Appendini je kao i njegovi prethodnici bio svećenik koji je napisao gramatiku. „Bio je profesorom retorike na dubrovačkom pijarističkom Collegiumu Rhagusinumu. Za francuske vladavine imenovan je upraviteljem liceja, a zatim prefektom i profesorom zemljopisa i povijesti na gimnaziji izrasloj iz Liceja. Posljednje godine svoga života proveo je u Zadru na istoj dužnosti. Iskreno zavoljevši svoju novu domovinu i jezik njezina naroda, predano se dao na sustavno proučavanje hrvatskoga jezika i hrvatskoga književnog života“ (Pliško, 2003: 155). „F. M. Appendini naučio je hrvatski jezik u Dubrovniku pa je od toga književnojezičnoga izraza polazio u gramatičkome opisu, proširujući ga dalmatinsko-bosanskim, koji je smatrao najsavršenijim od svijuju *il piu perfetto di tutti*“ (Pliško, 2003: 156).

Kao što je već u uvodu rečeno, Appendini je napisao gramatiku pod nazivom *Grammatica della lingua Illirica*, 1808. godine. „Appendini je bio *professore di eloquenza nel collegio di Ragusa* te ga nisu zadovoljile dotadanje hrvatske gramatike u kojima su se nalazili tek osnovni podaci. A znao je Appendini sve ilirske gramatike, kako se može čitati u predgovoru: i onu Bartola Kašića, i Lovre Ljubuška, i Jakova Mikalje, i Ardelija Della Belle. Sve su te gramatike bile u njegovo doba *cosi rare*, pa je naumio izraditi novu koja bi ujedno bila prilagođena filozofsko-teološkoj nastavi isusovačkoga kolegija“ (Moguš, 1993: 131).

„Appendinijeva je gramatika napisana u osvjet preporodnih zbivanja, našim je ilircima bila dobro poznata, poštovali su je i hvalili. Razlog tomu svakako nije vrsnoća Appendinijeva gramatičarskoga umijeća, nego činjenica da je riječ o dubrovačkom djelu utemeljenom, samo se po sebi razumije, na jekavskoj naddijalekatnoj štokavštini – temeljnom uporištu ilirske jezične koncepcije“ (Ham, 2006: 51).

„Šime se Starčević rodio u Žitniku kraj Gospića 18. IV. 1784. godine. Osnovnu je školu i gimnaziju polazio u Varaždinu, filozofiju u Grazu i u Zagrebu te bogosloviju u Senju. U Senju je zaređen za svećenika 1808. godine. Kao svećenik službovao je u Gospiću 1809, Ličkom Novom od 1810, u Udbini od 1812, a od 1814. u Karlobagu je župnik sve do svoje smrti 14. V. 1859. godine. Znao je latinski, francuski, talijanski i njemački, mogao je čitati sve slavenske jezike osim lužičkosrpskoga, a dobro je poznao hrvatsku književnost i jezikoslovna djela“ (Tafra, 2002: 128-129).

On je napisao *Novu ricsoslovicu*, kao što je već rečeno, 1812. godine. „Visoko mjesto u povijesti hrvatskoga jezikoslovlja Šime Starčević zauzima zahvaljujući svojoj nevelikoj hrvatskoj gramatici. *Ricoslovica* Šime Starčevića po monogome je osobita gramatika. Ponajprije to je prva gramatika hrvatskoga jezika pisana hrvatskim jezikom. Dotadašnje gramatike bile su pisane ili drugim jezikom (latinskim, talijanskim, njemačkim) ili su bile dvojezične“ (Tafra, 2002: 171).

„Osim francuskoga jezika znao je latinski, talijanski i njemački, a poznao je hrvatsku književnost, uključujući i glagoljsku, jer je i sam bio pop glagoljaš kao pripadnik glagoljaške senjske biskupije“ (Derossi, 1997: 142). Bez obzira što je znao govoriti više od jednoga jezika, Starčević je *donekle žalio što su hrvatske gramatike sastavljali više stranci nego domaći ljudi, pa su primjeri jezika knjiški* (Moguš, 1993: 137).

Iako su oba gramatičara imala različite uzore i motive za pisanje svojih gramatika, jedna ih je osoba povezivala, a to je bio general-maršal Marmont. „Appendini je svoju gramatiku napisao na Marmontov poticaj, a isto tako je Marmontovu sugestiju izdao i mladi Šime Starčević *Novu ricsoslovicu iliriču vojničkoj mladosti krajiškoj poklonjenu*, u Trstu 1812. Ta je gramatika rađena pretežno na narodnoj osnovi ličkoga govora, ali je to ipak gramatika književnoga jezika, a ne tek opsi ličkoga govora, za koje B. Vodnik ima superlativne attribute“ (Vince, 1988: 31).

„Francusko aktiviranje gospodarskih i prosvjetnih, zapravo svenarodnih reformskih potencijala, do kojega dolazi sredinom prvoga desetljeća 19. stoljeća – poslije uspostave *Ilirskih provincija (les Provinces Illyriennes)* – dakle poslije potpadanja Dalmacije pod francusku upravu, pokazuje da bi bilo pretenciozno, iluzorno i neutemeljeno tvrditi kako je novi francuski demokratski zaokret od omraženoga habsburškoga imperijalnoga centralizma bio manje zavojevački od onoga kojega je gurao s povijesne scene. Još bi iluzornije bilo tvrditi da su jezična, kulturno-politička i ina previranja koja će se razbuktati u 19. stoljeću

izazvana samo prekrajanjem unutareuropskih međudržavnih granica do kojega je došlo početkom spomenutoga stoljeća“ (Selak, 2009: 144).

„Napoleon je nakon mira u Schönbrunnu dobio ne samo Dalmaciju s Dubrovnikom, nego i Istru i zapadni dio Koruške, Kranjsku (s pazinskom grofovijom), civilnu Hrvatsku i Vojnu krajinu između Save i mora, te ih sve zajedno združio kao poseban dio francuskoga carstva u političku cjelinu pod imenom *Ilirske provincije* ili *Ilirija*, sa sjedištem u Ljubljani, s guvernerom maršalom Marmontom. Zanimljivo će biti ovdje istaknuti da je Marmont namjeravao uvesti, uz francuski jezik, narodne jezike pokrajina, pa tako i „ilirski jezik“ kao službeni u vanjskoj službi, naime u razgovoru sa strankama i u domaćem djelokrugu, dok je francuski trebalo uvesti samo u glavne urede, naročito u dopisivanju s centralnom vladom u Parizu, kojoj bijaše Ilirija podvrgnuta samo u vojničkim i financijskim poslovima“ (Vince, 2002: 121).

„Naime, maršal Marmont, generalni guverner *Ilirskih provincija*, izdao je 1810. godine naredbu da se u osnovnim školama i nižoj gimnaziji nastava odvija na materinskom jeziku, a u srednjim školama na francuskome odnosno talijanskome“ (Tafra, 2002: 129). Dakle, Appendini je tu naredbu izvršio za primorski dio Hrvatske, a Šime Starčević je naredbu izvršio za kontinentalni dio Hrvatske. „General Marmont se u Dubrovniku bavio i drugim kulturnim djelatnostima. Održavao je prijateljske odnose s dubrovačkim intelektualcima i pokazivao velik interes za afirmaciju hrvatskoga jezika“ (Pliško, 2003: 8).

2. Analiza gramatika

Analiza gramatika obuhvatit će područje fonologije, morfologije i sintakse. Veći će naglasak biti stavljen na pogreške koje je načinio Franjo Maria Appendini, sastavljajući svoju gramatiku, a Šime Starčević ih je navodio u svojoj gramatici. Prilikom analiziranja gramatika prema navedenim područjima, usporedit ćemo primjere s aktualnom gramatikom za gimnazije i visoka učilišta.

Prije početka analize, razvidno je da je Appendinijeva gramatika opsežna jer sadrži više od 300 stranica, a gramatika Šime Starčevića sastoji se od 126 stranica.

„Poredba pokazuje da je Starčeviću u pisanju gramatike od pomoći bila nešto manje Della Bellina gramatika, a nešto više Reljkovićeve. Međutim, preuzimao je dosta kritički i samo ono što se uklapalo u njegov model, primjerice samostalan je u određivnju padežnog sustava. S Appendinijem, čija je gramatika izašla samo četiri godine prije, nije se u mnogome slagao, što je dosta oštro i izricao u gramatici, koja tako djelomice prelazi u polemički tekst“ (Tafra, 2002: 172). O tome će biti više riječi u tablici koja će prikazivati s jedne strane komentare Šime Starčevića, a s druge strane bit će prikazano kako je to Appendini tumačio. Razlog smatranja da se radi djelomice o polemičkom tekstu je taj da Šime Starčević objašnjava pogreške koje je Appendini načinio, a ne samo da ih navodi.

„Iako je kratkotrajna francuska vladavina u Dalmaciji i kasnije u Ilirskim provincijama predstavljala tek sitnu epizodu u cjelokupnom hrvatskom kulturnom životu, ipak je potakla i za to kratko vrijeme važna pitanja i s obzirom na hrvatski književni jezik i s obzirom na pravopis. Omogućila je, kako je prikazano, da upravo u to vrijeme hrvatski jezik dođe do jačeg izražaja u prvom hrvatskom novinskom tekstu, u *Kraljskom Dalmatinu*, pa makar i u prijevodnom obliku talijanskoga izvornika, a omogućila je i pojavu gramatika, Starčevićevih i Appendinijeve, te trećeg velikog sveska Stullijeva rječnika“ (Vince, 2002: 121). Kao što smo već rekli, to se ne bi dogodilo da nije bilo generala Marmonta na čiji su poticaj gramatike i tiskane. Naravno, svaka od tih gramatika na svom području i u razmaku od četiri godine. Obje su gramatike za svoj temelj imale (novo)štokavicu, a govori koji su poslužili kao dopuna bili su različiti.

Obje gramatike započinju predgovorom. Appendini veliča generala Marmonta, a Šime Starčević se obraća onima koji će čitati njegovu gramatiku, a onda i učiti iz nje. „Predgovori jezikoslovnim priručnicima mogu se okarakterizirati kao autorski programatski tekstovi,

idejne standardološke skice, ali bez snage obvezatnosti. To su samo obrazloženi prijedlozi zašto uporabiti ovu a ne onu jezičnu značajku, ali s najčešće blagonaklonim pogledom i na „ono drugo“ (Stolac, Grahovac-Pražić, 2015: 39).

Zanimljivo je istaknuti da Franjo Maria Appendini dijeli svoju gramatiku u dva dijela. Prvi se dio odnosi na uvod i jezične značajke, a drugi dio se odnosi na sintaksu. Šime Starčević podijelio je svoju gramatiku u osam poglavlja (*Ime, Zaime, Vrimenorics, Dionorisc, Pridstavak, Priricsak, Medjumetak i Veznik*).

Ono što im je zajedničko jest činjenica da su obje uzeli štokavicu kao osnovicu, ali kod Appendinija to je jekavska štokavica, a kod Starčevića se radi o ikavskoj štokavici, kao što smo i prije govorili.

2.1. Fonetika, fonologija, grafija

„Logično je bilo da su hrvatski pisci, pišući hrvatske tekstove latinicom, pokušavali pronaći što prikladniji način bilježenja onih hrvatskih glasova za koje latinica nije imala posebna slova. Dva su bila temeljna rješenja: Ili da se pojedinim latinskim slovima doda neki znak (dijakritički) ili da se hrvatski palatali fonemi bilježe kombinacijama latinskih slova, najčešće digramima“ (Derossi, 1997: 144). Analiza gramatike Šime Starčevića pokazuje da se on odlučio za drugo rješenje, a to je pisanje kombinacijom slova. Starčević napominje da i kombinacije moraju biti dosljedne i jedinstvene, a ne kako to rade druge autori oduzimajući slovima njihovu izvornost. „C. Ima kod nas oni isti glas, koj kod Latinah; n. p. *cina, carv, tica*; i to razloxno: jer je slovo latinsko, koje, doklen latinsko ostaje, narav prominit ne smi, shto vindar Dubrovcsani ne gledaju davajuch mu glas jacsi, za koj se izizkuje drugo slovo n. p. *cselo* izgovara se jacse nego *cekin*, Slavonci pishu ovako, a Dubrovcsani *celo, zekin* uzimljuch jednome i drugom slovu njegov, naravski glas protiva razlogu, i mishajuch ga s' talianskim“ (*Ricoslovica*, str. 19). Na taj način Starčević objašnjava i ostala problematična slova koja latinski jezik nema. Napominje da nije potrebno slovo *c* čitati dvostruko: kao *c* i kao *k*; jer latinski jezik nema tu mogućnost čitanja slova *c* kao slovo *k*. Iz tog se razloga ne slaže s Dubrovčanima koji daju mogućnost oba izgovora, a to može dovesti do zabune prilikom čitanja pojedinih riječi. Dakle, možemo zaključiti da je ujednačavanje grafije bila važna stavka. Sve je to značilo i pomak u procesu standardizacije književnoga jezika. Ako se uklone dvostruka rješenja, dobiva se jedno koje postaje obvezno za sve one koji uče jezik.

„Ako-li bude svakom prosto slovim na svoj nacsin imena nadivati, ne znam, kada chemo xeljnu izvarstitost od slovosloxja stignuti“ (*Ricsolovica*, str. 24). Šime Starčević u ovom se dijelu razlikuje od prethodnih gramatičara, nudi jedno rješenje za slova koje ima hrvatski jezik, a latinski ih ne poznaje. Ukoliko se želi postići savršenstvo u jeziku, utoliko se ne smiju dopuštati različita rješenja pisanja problematičnih slova. To je još jedan pomak u procesu standardizacije. Već smo rekli da standardni jezik mora biti općeobuhvatan i obvezatan za sve govornike koji se njime služe. Stoga je logično da se krene od ortografije koja treba biti ujednačena kako bi se izbjegle sve moguće pogreške u pisanju i izgovaranju pojedinih riječi. Razumljivo je da se Šime Starčević osvrće na Dubrovčane (pritom misleći na Franju Mariju Appendinija) koji uzor vide u talijanskome jeziku, a u njemu ne postoje slova za *ć, č, š, ž, dž, đ, lj i nj*. Šime Starčević se odlučuje za pisanje digrama koje pronalazimo i kod Appendinija. Međutim, Appendini ih piše po uzoru na talijanski jezik pa u pojedinim riječima pronalazimo i tri slova za vrijednost jednoga (*fciugl, uglia m. il callo; fci = ž, a gli = lj*). Starčević se odmiče od utjecaja drugih jezika i predlaže ono što hrvatski jezik ima, a može se dobiti jednaka vrijednost slova njihovom kombinacijom. Ako nema potrebe za kombinacijom slova, onda se on zalaže da se piše jedno slovo.

„Starčević se u tome priklanja slavonskoj grafiji što su je reformirali slavonski pisci, na primjer Jerolim Lipovčić, pedesetih godina 18. stoljeća, kako se to može vidjeti ako se samo uspoređi Lipovčićeva i Starčevićeva grafija. Pogotovo je slavonska grafija potkraj 18. stoljeća stekla središnje značenje prema kojemu su i kajkavska i dalmatinsko-dubrovačka grafija bile tek periferne“ (Vince, 2002: 136). Kajkavska i dalmatinsko-dubrovačka grafija nisu bile ujednačene i donosile su različita rješenja za ista slova, kao što se to može vidjeti u Appendinijevoj gramatici. Logično je očekivati da će prevladati ona grafija koja jasno definira pisanje slova i ne nudi različita rješenja koja mogu izazvati zabune.

Kao što smo već rekli, slovopis je bio neujednačen što potvrđuju i analize ovih dvaju gramatika. „Jedan je od većih problema starijih gramatičara bio kako bilježiti specifične glasove fonološkoga sustava hrvatskoga jezika koje nema latinski jezik, od kojega se preuzelo pismo. Već je otac hrvatske gramatike Bartol Kašić zaključio da treba ukloniti suvišna slova i uvrstiti u abecedu ona koja su potrebna za izgovor te da se po obliku i glasu što manje razlikuju od latinskih. Međutim, s 25 uvrštenih slova u ilirsku abecedu, Kašić nije pokrio sve glasove hrvatskoga jezika“ (Pliško, 2003: 46).

Dakle, Appendini ne želi da grafija bude neujednačena, već da svi pišu jednako. Međutim, pronalazimo primjere koji se ne podudaraju s njegovim stavom: *bofcija*, *ofdravijo*, gdje slovo *f* inače predstavlja slovo *š*, a u navedenim primjerima radi se o slovu *ž* i slovu *z* koji su posebno navedeni u opisu slova na početku gramatike. „Obrazloženje započinje navodeći probleme koje su imali Ignjat Đurđević i Ardelio Della Bella kada su im zbog neujednačene grafija tiskana djela s brojnim tiskarskim pogreškama. Oni su, iako suvremenici, svaki na svoj način osmislili grafeme koje će rabiti za pisanje hrvatskih fonema. Na primjer, Đurđević koristi znak *f* za glas [z] (*fa-scto*), Della Bella znak *z* za [z] (*za-scto*). I glas [ž] bilježe različito: Đurđević koristi digram *fc* (npr. *fcena* = *žena*), a Della Bella *x* (*xena* = *žena*)“ (Pliško, 2003: 44).

Zlatko Vince objašnjava dvostrukosti u pisanju palatala. On navodi da je postojala komisija, prije pojave Appendinijeve gramatike, koja je odlučivala o pisanju slova kako ne bi bilo dvojbi. „Sastanak pravopisne komisije svakako treba ocijeniti kao pozitivan korak u stabiliziranju latiničke grafije u Dalmaciji. Pozitivno bi trebalo ocijeniti taj pokušaj sve da i nisu članovi došli do relativno dobrih rješenja. Komisija je imala, kako se to iz dosadašnjeg izlaganja moglo vidjeti, ispravno gledište da svaki glas ima po mogućnosti poseban znak. U tome su djelomično uspjeli uzevši jedinstvene znakove: *c*, *ç*, *h*, *s*, *f*, *x* (za glasove *c*, *č*, *h*, *s*, *š*, *ž*). Izuzetak je digram *ch* za glas *ć*, no i sami su članovi bili svjesni da to nije najbolje rješenje, ali su ga opravdali dugom tradicionalnom upotrebom toga znaka, naročito u dočecima slavenskih imena na *-ić* (*-ich*)“ (Vince, 1993: 148).

„Zahvativši na taj način veoma bogat korpus tekstova, Appendini je mogao prezentirati dubrovačku jekavicu primjerima *bljed*, *bjelo*, *mljeko*, *mjesez* (= *mjesec*), *rjeti*, *rjec* (= *riječ*) uz napomenu da umjesto sekvencije *-je-* i *Dalmati pronunciano ed scrivono i*“ (Moguš, 1993: 128). „Starčević jako dobro zna što Dubrovnik znači za hrvatski jezik i hrvatsku kulturu. Priznaje da Dubrovnik ima najviše učenih knjiga i da u njima istinito stoje *ije* i *je*. Drugačije, smatra on, nisu ni mogli pisati budući da su bili opkoljeni susjedima koji imaju *ije/je*. Slično su morali pisati i neki drugi“ (Selak, 2009: 160). To je ujedno dokaz da su gramatičari bili upoznati s različitim radovima i sa situacijom u jeziku. Na temelju toga su mogli odlučivati što će uključivati u svoje gramatike, a što neće. Naravno, te gramatike nisu propisivale, nego opisivale. Zato Šime Starčević zna da postoji više rješenja za jedan problem, ali nastoji se udaljiti od toga i ponuditi samo jedno rješenje.

„U svojoj *Ričoslovici* u 4. glavi, na str. 21 i dalje, potanko Starčević raspravlja o pojedinim znakovima za određene glasove, pa tako u paragrafu 22. napominje kako za riječ *čelo, čeljade*, dakle za početni glas u tim riječima, nema u latinici potrebnoga znaka, pa treba upotrijebiti digram *cs*, kako pišu Reljković i Kanižlić, Voltić, Stulli i drugi. Već se tada javlja oštri protivnik dijakritičkih znakova, shvaćenih u širem značenju, dakle takvih znakova koji stoje iznad ili ispod određenih slova. Starčević, naime, već 1812. veli da nepravilno i loše rade oni koji slovu *c* nikakve kvake podmeću na način Francezah *ç, gore zaisto, zašto takvo slovo od jedne strane jest cilovito inostransko, a od druga, kako Poznatelji jezika francezkoga dobro znadu imade glas sasma iliričkom protivan, kako češ najti u mojoj Ričoslovici francezskoj*“ (Vince, 2002: 137). Kao što smo već rekli, Starčević tako misli jer se želi udaljiti od utjecaja stranih jezika. On nudi rješenja koja se već nalaze u hrvatskom jeziku i trudi se ostati dosljedan njemu. O tome svjedoče i naslovi poglavlja koji su originalni i koje će kasniji gramatičari preuzeti. Nažalost, njegovi digrami na kraju nisu prihvaćeni, nego je Ljudevit Gaj odnio pobjedu na području grafije.

„Za glas *ć* traži Starčević znak *ch*, ali osuđuje one koji pišu taj glas kao *chi*, npr. *chiud, chier*, a treba, veli Starčević, *chud, cher*. Ipak se ne piše *bracha*, nego *bratja*, a isto tako *prignutje, chutjenje*, pa Starčević daje i opći savjet: *Ako ne možeš najti u korenu slovo t, a moraš besidu mhko izgovoriti, prosto piši ch, n.p. kucha, sricha, vricha i t. d.* Slično traži raznoliko pisanje *gj* i *dj*, npr. *gradja, mladji*, ali *svegjer, argjati* (ne *svedjer*), dok za glas *nj* traži upravo takav znak, osuđujući pisanje *gn*, dakle *govorenje, ne: govoregne*. Posebno se zadržava na pisanju znaka za glas *š*, što su ga neki pisali kao *ss, sc* i drugačije, npr. *sh*. Osuđujući dubrovačko pisanje (*sciaka, sciba, duscia* – za *šaka, šiba, duša*), napominje Voltićev *Ričoslovník* iz 1803. te veli: *Votiggi u svome Ricoslovníku daje, prid nekoliko godinah od Dvora Austrianskoga da biaše Gospodinu Mandiću, sadašnjem biskupu Diakovarskom u društvu nikojih učenih Illiranacah naslonjeno razvidjenje iliričkoga slovoslužja za moći štogod slavna imati. Bi pak odredjeno, da se ovim istim načinom, kako tumačim, piše samo oštri glas od slova s da se ima kroz sc zlamenovati, kako se nahodi kod O. Stullia i ostalih.* Imao je i on, veli dalje Starčević, nakanu da se u cijelosti podvrgne spomenutoj odluci, *ali najдох nikoje neskladnosti izhodeće od potribivanja sc, n. pr. prascim, ne znam, je-li je pravo sobstvo od vrimenoriči prasciti ali je treće padanje u većbroju imena prasac.* Slično je, veli, u riječima koje se pišu *pisci*, pa se ne zna je li riječ o nominativu množine od imenice *pisac* ili je drugo lice imperativa od glagola *pisati*. Zbog tih razloga dvojnosti i nerazumljivosti odbacuje *sc* i prihvaća *sh*“ (Vince, 2002: 137).

Starčević u svojoj gramatici navodi kako su u Appendinijevoj gramatici pisane riječi koje sadrže fonem /č/ u sebi. „Glas, koj csujemo u besidi cselo, cseljade, ne moxe nam zadovoljno nijedno slovo latinsko samo dati, daje vindar naj bolje cs kada se sastave, i njihove glasove po niki nacsin u jedan saliu, izvan toga ovako pishu obadva Relkovicha, Kanixlich, Voltigi, i isti Stulli s' ostalim boljim Ilirancim. Taliancse daklen Dubrovcsani pishuch celo, cegliade, i ostala koja ne imaju temelja“ (*Ricoslovica*, str. 21). Nastavlja Starčević i dalje prozivati Appendinija, u ovome slučaju zbog fonema /c/: „Veli Otac Appendini, da se moxe svejedno otac u izvedenim padanjim brez ali sa slovom zadnjim pisati pacse da se moxe i pridvostrucsit n.p. kako on pishe otza ali oza oli ozza, a zašto tako? –jere tako upisah Della Bella. Csini mi se, da drugacsie zapovida jezik, koj redovito izvodi padanje od padanja, i koj martvih slovah ili koja bi se odbaciti mogla ne podnosi“ (*Ibid*, str. 29-30).

„Bit Starčevićevih grafijskih načela zapravo je jednostavan zahtjev da se ni jedno latinsko slovo ne smije nimalo mijenjati kad se latinica primjenjuje za bilježenje u jeziku koji ima foneme za koje u latinici ne postoje izvorni grafemi. U hrvatskom jeziku taj se problem javio već u doba kad su se na hrvatskim prostorima na latinskom jeziku klesali u kamen zapisi u kojima se bilježe imena hrvatskih župana, knezova ili kraljeva, a u kojim se imenima nalazi i pokoji hrvatski fonem za koji latinica nije imala prikladno slovo“ (Derossi, 1997: 144).

„Starčevićev je jezik čista ikavska štokavština. Nema dvostrukih ikavsko-jekavskih oblika kojih ima i Relković na kojega se poziva. Za razliku od Relkovića, Starčević bilježi *a* uz samoglasno *r*: *ar*, *parvo*, *barzo*, a tako bilježe Della Bella, Appendini i Voltić. U Relkovića je *er*: *pervi*, *berzo*. To znači da Starčević nije odbijao sve što je dolazilo od dubrovačkih gramatičara, nego samo ono što je smatrao obilježjem dubrovačkoga govora, a ne općega naddijalektalnoga štokavskoga temelja, *iliriskoga*“ (Ham, 2006: 53).

„Starčević zagovara onakvu hrvatsku latinicu koja će "doklem se god može" čuvati izvornu, dakle latinsku, grafijsku strukturu, a za osobite hrvatske foneme preporučuje kombinacije dvaju latinskih slova (grafema). On je takvo stajalište dosljedno branio i zato se kasnije, kao suradnik *Zore dalmatinske* i *Glasnika dalmatinskoga* žestoko sukobljavao s ilircima koji su u hrvatsku latinicu unijeli dijakritičke znakove prema češkoj husitskoj grafiji. (...) Starčević hrvatske palatale uglavnom bilježi digramima *ch /č/*, *cs /ć/*, *gj*, *dj /đ/*, *lj /l' /*, *nj /n/*, *sh /š/*, a /ž/ bilježi latinskim *x*“ (Derossi, 1997: 145).

„Ni jedno od tih stajališta nije prihvaćeno. I glede književnoga jezika i glede latinične grafije Hrvati su prihvatili Gajeva (ilirski) rješenja: (i)jekavski refleks jata i grafiju prema češkom (husitskom) pravopisu“ (Derossi, 1997: 147).

Današnje gramatike hrvatskoga jezika ne razlikuju se previše od gramatike Šime Starčevića. Gramatike hrvatskoga jezika, također, počinju fonologijom. Najprije je objašnjeno što je fonologija, a što glas. Nakon toga slijedi prikaz svih slova i njihova podjela u skupine s obzirom na mjesto tvorbe, na način tvorbe i na položaj glasaljki. Budući da je odlučeno da će grafija biti prema češkom pravopisu, nema smisla upozoravati što bi bilo ispravno, kako je to činio Šime Starčević u svojoj gramatici.

Područje fonologije još uključuje naglaske i glasovne promjene. U Appendinijevoj gramatici nema prepoznavanja naglasaka, ali se Šime Starčević njima bavio. On ih nije imenovao, ali ih je opisao pa je u tome bio prvi. „Opis novoštokavskih naglasaka i njihovo označivanje sreće se također poslije, 1854. godine u Andrije Torkvata Brlića i 1859. u Antuna Mažuranića. Dakle, i tu je Šime Starčević bio prvi“ (Tafra, 2002: 171). „Uz opis akcenatskih znakova Starčević je postavio pravila za raspodjelu naglasaka i zanaglasne dužine u određenim morfološkim kategorijama, dobro je zapisivao naglaske i iznosio primjere od kojih mnogi potvrđuju spoznaje do kojih je došla suvremena hrvatska normativna akcentologija, ali istovremeno nemali broj suvremenih akcentoloških postavki Starčevićeva akcentuacija opovrgava ili barem dovodi u pitanje“ (Delaš, 2010: 22). „O uspjelosti Starčevićeva opisa govori i činjenica da ga citira čak i Trubecki u Osnovama fonologije, a za povijest je hrvatskih gramatika važno da je Starčević prvi gramatičar koji je uočio četiri naglasaka“ (Ham, 2006: 54). Starčević u svojoj gramatici navodi u jednoj rečenici da o naglascima ima nešto kod Della Belle i Appendinija, a zapravo to nije potpuna analiza. U Appendinijevoj su gramatici neki vokali označeni tako da se može zaključiti da se radi o naglasku, ali izostaje objašnjenje takva načina bilježenja. Što se dužine tiče u genitivu množine, Appendini piše dva vokala jedan za drugim (npr. *vremena*).

Vidjeli smo da F. M. Appendini i Šime Starčević na isti način započinju svoje gramatike, a to je da nakon predgovora slijedi fonologija u kojoj donose popis svih slova u jeziku koja postoje te objašnjavaju kako se ona izgovaraju. Razlika je u navedenim gramatikama ta što se Šime Starčević izabire pisanje dvaju latinski slova za palatale, a F. M. Appendini ostavlja govorniku na izbor kako će pisati palatale.

2.2. Morfologija

Budući da morfologija zauzima veći dio gramatike u obojice autora, logično je očekivati da će biti više pogrešaka u donosu na prethodni dio tj. fonologiju. Šime Starčević češće se pozivao na Appendinija koji je griješio u ovom dijelu.

Važno je na početku navesti ono što Branka Tafra zaključuje u pogovoru gramatike Šime Starčevića. „Poznato je da je Kašić pogriješio kad je u jednini naveo 7 padeža, a u množini 8 zato što je izbacio u jednini lokativ jer je u svim sklonidbenim vrstama oblikom jednak dativu. Pod utjecajem latinske gramatike zadržao je ablativ, a pod njegovim utjecajem kasniji su gramatičari imali i nejednak broj padežnih oblika i ablativ. Tek je Ignjat Alojzije Brlić 1833. godine uveo hrvatski sustav od sedam padeža u oba broja. Neki su gramatičari ipak bili samostalni u promišljanju padežnog sustava. Tako su Reljković i Starčević imali jednak broj padeža u oba broja, prvi je imao 7, a drugi 6. Reljković je zadržao ablativ, a Starčević ga je odbacivao, ali obojica nisu identificirala lokativ, i to im je veći promašaj. Iako ablativ nije naveden u popisu padeža, njegov oblik nalazimo u naslovima poglavlja: *Od slovah, Od stupnjah, Od vrimenah...* Naime, ablativni je oblik bio izjednačen s genitivnim, samo je redovito dolazio s prijedlogom *od*“ (Tafra, 2002: 152-153). Dakle, problem je stvarao ablativ koji je bio baština latinskoga jezika, a on je naveden i u Appendinijevoj gramatici. F. M. Appendini u jednini ima šest padeža (nominativ, genitiv, dativ, akuzativ, vokativ i ablativ), a u množini ima on sedam padeža (nominativ, genitiv, dativ, akuzativ, vokativ, ablativ i ablativ 2). Također, važno je istaknuti da Appendini imenuje padeže, a Starčević ih brojčano označuje. Što se padežnog sustava tiče, obojica gramatičara bila su u krivu jer nisu prepoznali lokativ.

„Kao svi gramatičari starijega hrvatskoga jezikoslovlja, Appendini imenice uvrštava u skupinu imena kojoj pripadaju i pridjevi. (...) Od gramatičkih kategorija, kao sve dopreporodne, ali i suvremene gramatike, razlikuje tri roda: muški, ženski i srednji te dva broja: jedninu i množinu. Izdvojivši imenice *poglaviza, vladika, sluga* kao imenice koje su muškoga roda, a imaju paradigmu imenica ženskoga, može se reći da je uspio točno razlučiti izvanjezičnu kategoriju spola od gramatičke kategorije roda“ (Pliško, 2004: 440).

Šime Starčević, kao i Appendini u skupinu *imena* ubraja i pridjeve i brojeve. Ostale vrste riječi koje Starčević prepoznaje jesu: *Zaime* (zamjenica), *Vrimenorics* (glagol), *Dionorics* (particip), *Pridstavak* (prijedlog), *Priricsak* (prilog), *Medjumetak* (uzvik) i *Veznik* (veznik). Što se tiče roda i broja, Starčević navodi tri roda i dva broja. „Starčevićeva su

razmišljanja o rodu otišla nešto dalje. Po njemu bi trebala biti četiri roda, četvrto bi *pleme* bilo *skupno*, ali zbog preklapanja sa spolom ostao je kod tri roda. Naime, on smatra da imenice tipa *dijete*, *jare* i sl. znače i muško i žensko, odnosno da im je spol „neznan“ pa su stoga srednjega roda. To je razlog zašto govori o tri spola i tri roda“ (Tafra, 2002: 148).

Nakon što smo naveli vrste riječi, krenut ćemo od *Imena*. Vidjet ćemo na koji način se sklanjaju imenice, pridjevi i brojevi. „Svi su stariji gramatičari imali tri sklonidbe prema genitivnom nastavku: *a*, *e*, *i*, primjenom toga kriterija sve se imenice bez izuzetka mogu razvrstati u ta tri sklonidbena tipa, pa se na taj način isključuju bilo kakve sklonidbene anomalije. Akuzativno-genitivni sinkretizam u imenica muškog roda nije izdvojen kao poseban tip, nego se tumači kao osobitost te sklonidbe. Na tom se mjestu vidi da Starčević razlikuje značenje pojedinog padeža od njegova izraza (nastavak je u akuzativu *kao* u nominativu)“ (Tafra, 2002: 153). Appendini „deklinacije određuje prema gramatičkome morfemu u G jd., pa imenice dijeli u tri deklinacije. Prvoj deklinaciji pripadaju imenice koje u G jd. imaju nastavak *-a*: jednakosložne i nejednakosložne vlastite i opće imenice muškoga i srednjega roda. Drugoj deklinaciji pripadaju imenice kojima G jd. završava na *-e*: vlastite i opće imenice ženskoga roda te vlastite i opće imenice muškoga roda (*vojvoda*, *sluga*, *vladika*). Trećoj deklinaciji pripadaju imenice ženskoga roda koje u G jd. imaju nastavak *-i*“ (Pliško, 2004: 441). Appendini nasljeđuje Kašića i Della Bellu navodeći pored imenica pokaznu zamjenicu *ovi*, *ova*, *ovo*. Za razliku od Starčevića, Appendini deklinira vlastito ime (*Jakob*) što je znak da se oslanja na tradiciju. U Starčevićевой gramatici nema deklinacije vlastitih imena, već se radi o imenicama muškoga, ženskoga i srednjega roda. „Starčević obrađuje sklonidbu i rod u odvojenim glavama, slijedeći Reljkovića. Kao i njegov prethodnik daje pravila koje su imeničke skupine kojega roda. Djelomice je samostalan u odnosu na Reljkovića, ali djelomice nekritički preuzima, čak i pogreške. Tako je Reljković pogriješio navodeći da su nazivi mjeseci muškoga roda među kojima je zalutaka *veljača*. Starčević dodaje da ne treba govoriti *januar*, *februar*...jer ne valja pozajmljivati bez prijekne potrebe“ (Tafra, 2002: 149). Nadalje, Šime Starčević ispravlja Appendinija koji ima pogrešne oblike za *udo* i *slovo*: „Najti chesh kod App. na I. 130 da je udo i slovo u vechbroju muxkoga plemena, ali ga pomiluj, jer se je popuznuo; ne veli bo se: valja sve slove izgovorit, i sve ude napeti, nego sva slova sva uda, jedino udi kada se zlamenuju komadi mesa od bedre odrizati, jest muxkoga plemena, a drugacsie kada zlamenuju dile xivota, neznanoga“ (*Ricsolosvica*, str. 36). „Starčević je ponekad donosio zaključke na osnovi analogije ili logike ne tražeći jezikoslovna objašnjenja. Jedan od njih je da imenice *noga* i *ruka* imaju u Gmn. oblike *nogah*

i *rukah*, a ne *noguh* i *rukuh* jer pripadaju „drugom pribigljenju“, a zatim da imenice na *-ost* završno *t* trebaju zadržati i u nominativu jer ga imaju u kosim padežima i jer suglasnički skup *st* sasvim normalno dolazi na kraju riječi, npr. *kljast*, *most*, *post*. Ljuti se na Dubrovčane, odnosno na Della Bellu i Appendinija koji imaju *kripos*“ (Tafra, 2002: 154). Dakle, ovdje ne razumije da se radi o dobrovačkom govoru i da se završno *t* ne izgovara, ali to nije razlog da se riječ proglašuje pogrešnom. „Starčević pokazuje veliku samostalnost te se razlikuje od drugih po odabiru oblika. On nema sinonimnih nastavaka, koji su bili obilježje starijih gramatika. Samo u sklonidbi *i* ima u dativu množine uz stariji *-im* i noviji *-ima*, što se može tumačiti kao inovacija“ (Tafra, 2002: 153). Dakle, Appendini će, prema svojim uzorima, imati starije i novije padežne nastavke. „Primjerice, u prvoj, *a* deklinaciji, u D mn. stariji su štokavski nastavci: *-om* (*vjetrom*) i *-im* (*vjetrim*), u ablativu mn. (današnjem I mn.) paralelni su nastavci: *-ima* (*s' vjetrima*) i staroštokavski *-imi* (*s' vjetrimi*), a u ablativu 2. (L mn.) ima samo starije štokavske oblike: *-ih* (*u vjetrih*) te ijekavizirani *-ieh* (*u vjetrieh*)“ (Pliško, 2004: 445). To nam govori da je Appedinijeva gramatika nastojala opisati sve što se u jeziku nalazi te da ona nije bila propisana. Ukoliko autor gramatike želi da ona postane obvezna, utoliko će u nju unijeti samo one značajke koje pripadaju revolucionarnom sustavu, a to je u ovom slučaju (novo)štokavica. Iz toga je razloga Šime Starčević bliži sinkretizmu dativa, lokativ i instrumentala, a to je još jedan korak u procesu da gramatika postane propisna.

„Kategorija neodređenosti/određenosti, koja je u kroatistici postala predmetom tek novijih jezikoslovnih istraživanja, a u gramatikama je uglavnom vezana samo uz pridjeve, određena je u *Ricoslovinci* dosta dobro jer su uočeni i drugi načini njezina izricanja. Jedini je nedostatak što je obrađena i u morfologiji i u sintaksi. Starčević razlikuje generičku upotrebu imenica: *kruh je najzdravija jestojska*, kojom se od neodlučenoga zlamenovanja“ riječ *kruh* dobiva „občeno od cile varste“ (str. 15), dakle identificira se vrsta, a identifikacija je znak poznatosti, odnosno određenosti. Upotreba superlativa izdvaja među svim jelima jednu, određenu vrstu jela. Određenost se može izreći i na druge načine, uočava Starčević: *kruh moje ujne*, *kruh ovih triu pekarah jest lip*. Nasuprot tomu, kad kaže *kruh*, u Starčevića ta riječ izaziva „namiso onoga, shto kruh nazivljemo“ (str. 15), dakle „neodlučeno“, neodređeno“ (Tafra, 2002: 150). Nadalje, Šime Starčević kritizira Appedinijev način zapisivanja komparativa pridjeva. „Koliko Dubrovesani zahode pishuchi ove stupaje, vidi chesh, ako otvorish Appendinia, ali Della Bellu; i najti chesh, da sad ji, sad iji, mechu misto o prostih bistro izrecsenih dvaju ii, tako da skupglasnik mora sad skupglasniku, sad samoglasnika misto uzimati, shto kod Latinah utaman uztraxish“ (*Ricoslovica*, str. 40). Razumljiva je njegova

primjedba jer mu je podloga ikavski refleks jata, dok je Appendiniju to jekavski refleks jata. Što se pozitivna pridjeva tiče, Appendini ima dvojne nastavke, kao i kod imenica (u ablativu – *im* i –*iem*: *s' dobrim, s' dobriem*). „Kod pridjeva ne razlikuje neodređeni i određeni oblik. Određuje ih prema završnom suglasniku ili samoglasniku (dobar, umrli, debeo, go i goli), zatim razlikuje skupinu *Aggettivi composti* (npr. travorodan) i *Aggettivi deminutivi* (npr. tanahan, tanačan). Superlativ tvori tako da se pozitivu ili komparativu stavi ispred *pri* ili *naj* (priblažen ili najblaženiji)“ (Vince, 2002: 171). Dakle, kao i kod imenica, pridjevi nose stare i nove nastavke u pojedinim padežima. Dokaz je to tradicije koju je započeo još Bartol Kašić.

„Brojevi su (*brojoricsi*) opisani u poglavlju o pridjevima, odnosno kao dio imena po uzoru na latinsku gramatiku u kojoj je ime obuhvaćalo riječ s istim tipom sklonidbe. Nepotpunost opisa brojeva kao vrste riječi susreće se u gotovo svim hrvatskim gramatikama, pa tako i u Starčevićovoj. Među brojevima su se našli, osim *temeljutih* i *rednih*, još *razmirne brojoricsi* (*jednostruk, dvostruk...*), *skupive* (*dvojica..., peterica, petero...*) te *razdiljive* (*dva o dva ali dva a dva*). Osobitost je Starčevićeva opisa brojeva tvorba brojevnih imenica na –*erica*: *peterica*, tvorba složenih rednih brojeva većih od stotinu: *jedan od stotine, dva od hiljade*, jednina brojevnoga pridjeva *dvoj*“ (Tafra, 2002:158). Starčević zamjera Appendiniju što navodi primjere kao što su: *Jedanes, Dvanes, Trines...* jer nemaju finalno *t*. „Temeljite brojoricsi, od kojih se ostale prigrubljive izvode, izgovaraju se, sudim, prikladnie, nego Dubrovcsani ucse“ (*Ricoslovsica*, str. 43). Nakon toga, Starčević pokazuje kako ilirci izgovaraju brojeve, a kako ih izgovaraju Dubrovčani (npr. *shest – shes*). Razlog nije naveden zašto bi jedno rješenje bilo ispravnije, kao i kod primjera *kripos*.

„Starčević definira zamjenice kao supstituente imena i rečenica koji uklanjaju njihova ponavljanja. Šest je podrazreda kao što je već bilo u Della Belle i Reljkovića: *sobstvena zaimena, posvoiva, kaxiteljna, upitiva, uznositva* (odnosne), *neodluciva zaimena*. Starčeviću je novoštokavština osnova književnoga jezika, pa se dio odstupanja može tumačiti i utjecajem pisanoga jezika, ali i Reljkovića. Oblici *nami, vami* dugo su se zadržali u hrvatskim gramatikama, ima ih još i Veber, iako uz njih kao sinonime već Della Bella stavlja novoštokavske oblike“ (Tafra, 2002: 159). Što se Appendinija tiče, kao što smo i u prethodnim dijelovima zaključili, ima dvojne oblike i kod zamjenica (u D jd. *nam, nami*, a Starčević ima samo *nami*). Dakle, obojica imaju starije oblike navedene zamjenice, a trebali bi imati *nama* jer se radi o (novo)štokavskoj osnovici.

Ovako Šime Starčević opisuje glagol: „Vrimenorics jest jedna besida, koja u vrimenu sadashnjem, proshastom ali doshastom ukazuje da se shtogod csini, tarpi, oli biva, n.p. xiviti, misliti, umriti“ (*Riccoslovica*, str. 49). „Nedostaje prilog prošli i pridjev trpni, koji će biti naveden u posebnom poglavlju o tvorbi pasivnih oblika kao *dionorics proshastoga vrimena* i u poglavlju *Od dionoricsi*, u kojemu otvoreno kaže da je u mnogome odstupio od Appendinija i njegova „naucitelja“ Della Belle, pa tako i u tumačenju ovoga glagolskoga oblika i drugih oblika u „nesvarshenom nacsinu“ (str. 72). Starčević se ne slaže s Appendinijem, koji po njemu ima „višak“ oblika tipa *budući da ja učim* i *budući učio*. On smatra da osim participa još postoji i prilog, a „je-li shto vishe u nesvarshenom nacsinu csineche varste imade, xelim od Ucsenih iztumacseno viditi“ (str. 72)“ (Tafra, 2002: 162-163). Nadalje, Starčević zamjera Appendiniju krive oblike imperfekta (*kradah, kradih*). „...veli od vrimenoricsi krasti, da imade u polakpr. *Kradiah, kradih* i *kradoh*, kada medjuto jezik samo *kradoh, kradah* mucсно, a *kradih* nikako podnosi“ (*Riccoslovica*, str. 65).

„Nepromjenjive su riječi u poglavlju o morfologiji obrađene različito. Sve su definirane i razvrstane u skupine prema različitim kriterijima. Prijedlozi su razvrstani prema padežima uz koje dolaze. Razradbi priloga prema značenju posvećeno je dosta prostora. Nabrojeno ih je prilično: prilozima vremena, mjesta, broja, reda, količine, poredbe, kakvoće, ukazanja, pitanja, potvrđenja, nijekanja, sumnje, prilikovanja, sakupljenja i rastavljanja. U velikom popisu priloga različitih po značenju nalaze se i višerječnice. Hrvatske gramatike ni do danas nisu dale potpun opis višerječnih leksičkih jedinica pa je Starčevićeva gramatika u tom smislu poticajna. Detaljna je i razradba uzvika: začuđenja, zazivanja, žaljenja, ponukovanja, zapovjedanja, dosade, odbijanja, proklinjanja. Među njima također ima dosta višerječnica: *ajme meni, Boxe dragi, grom te ubio* itd. Veznike u tom dijelu Starčević nije obradio, možda zato što ih vidi u sintaksi. Tako opsežan popis priloga i uzvika mogao je napraviti imajući na umu kontekst u kojemu se oni upotrebljavaju, pogotovo kad je riječ o višerječnicama koje bismo mogli svrstati u paragame“ (Tafra, 2002: 164-165).

Vidjeli smo da je Appendini griješio u području morfologije, a Šime Starčević je navodio njegove pogreške u svojoj gramatici. Međutim, obojica su pogriješila odmah na početku krivo pobrojivši padeže.

Uspoređujući dijelove morfologije s današnjom gramatikom, primjećujemo sličnosti. Današnja gramatika započinje opisom glagola, a to znači da se daje sustavan pregled glagolskih oblika, vremena i načina. Nadalje, imenice su podijeljene u tri skupine i to prema

rodu (muški, ženski i srednji rod). Nakon imenica, slijede zamjenice, pridjevi i brojevi. Vidjeli smo da su u starijim gramatikama pridjevi i brojevi uključivani u *imena*, zajedno s imenicama.

2.3. Sintaksa

„Nazivom sintaksa, koji potječe od grčke riječi *śyntaxis* ('red, slaganje, uređivanje, razmještanje, namještanje'), označuje se dio gramatike u kojemu se proučavaju odnosi među jedinicama u nizu, tj. odnosi među riječima i njihovim oblicima, odnosi među spojevima riječi, odnosi među rečenicama (surečenicama ili klauzama) u složenoj rečenici te odnosi među rečenicama u tekstu. (U starijoj hrvatskoj gramatičkoj literaturi za sintaksu se katkad upotrebljavao naziv „skladnja“.)" (*Gramatika*, 2005: 183). Tako se danas definira sintaksa, što se starijih gramatika tiče, sintaksa je proučavana kao odnos sintagmi.

„Ipak, najduži sintaktički opis hrvatskoga jezika uspoređen s talijanskim dao je drugi gramatičar talijanskoga porijekla, naturalizirani Dubrovčanin Francesco Maria Appendini u svojoj gramatici naslovljenoj *Grammatica della lingua Illirica* 1808. godine. Više od polovice svoje opsežne gramatike hrvatskoga jezika autor je nazvao sintaksom, podijelivši je u pet dijelova povezanih s vrstama riječi, pa mi u njoj danas iščitavamo niz ne samo sintaktičkih nego možda i više morfoloških i morfosintaktičkih informacija na hrvatskom i talijanskom jeziku“ (Stolac – Vlastelić, 2005: 3).

„Povijesnu je sintaksu moguće istraživati u tri pravca: kao analizu sintaktičkih opisa u hrvatskim gramatikama, kao analizu sintakse tekstova pisanih hrvatskim književnim jezikom od Bašćanske ploče do danas i kao analizu sintaktičkih značajki hrvatskoga jezika, uključujući i sintaksu hrvatskoga književnog jezika i hrvatskih dijalekata“ (Stolac, 2004: 31).

Sintaksa se može pratiti kroz tri razdoblja. Prvo se razdoblje odnosi na 17. stoljeće i drugu polovicu 18. stoljeća. Za to je razdoblje karakteristično da se gramatičari bave sintaksom sintagme pa se ona još naziva i malom sintaksom. Drugo razdoblje traje od polovice 19. stoljeća do pred kraj 20. stoljeća. U tom se razdoblju počinje analizirati rečenica pa se takva sintaksa naziva i velikom sintaksom. Predstavnici toga razdoblja su Vjekoslav Babukić i Adolfo Veber Tkalčević koji su se usmjerili na proučavanje zavisnosložene rečenice. Treće razdoblje traje od kraja 20. stoljeća do danas. U tome razdoblju govorimo o sintaksi teksta.

Kako je Bartol Kašić napisao prvu gramatiku, tako je prvi u svojoj gramatici dao naznake opisa sintakse. „Već u prvoj tiskanoj gramatici hrvatskoga jezika, onoj Bartola Kašića *Institutionum linguae Illyricae libri duo* iz 1604. godine, nalazimo u prvome pravilu tekst: "Ako se dvije imenice što se odnose na razne sadržaje nađu u rečenici jedna do druge, onda Latini stavljaju jednu od njih u genitiv. Kod nas se može dogoditi isto, a može se dogoditi i to da iz manje glavne imenice oblikujemo posvojni pridjev, kao *Xidovisu ubilli sina Boxyega (Boxyega umjesto Boga)*“ (Stolac, 2005: 4).

„Stoljeće kasnije Francesco Maria Appendini u svojoj gramatici uspoređuje različite mogućnosti izricanja izravnoga objekta u hrvatskom jeziku, konkretno primjere partitivnoga i slavenskoga genitiva, gdje ih u gramatiku uvodi pomoću rastavnoga veznika ili, npr. *je li kruha, je li vina ILL ima li kruha, ima li vina; nije kruha, nije vina ILL nema kruha, nema vina; nije ništa ILL nema ništa* i sl.“ (Stolac, 2004: 4).

„Sve to pokazuje da sustavnih sintaktičkih opisa nema u gramatikama u 17. stoljeću, te najvećim dijelom ni u 18. stoljeću. Uostalom, neke od starijih hrvatskih gramatika i nemaju posebne odjeljke o sintaksi, što prati gramatičke opise i u 18. stoljeću“ (Stolac, 2004: 37).

„U gramatikama gotovo do konca 19. stoljeća sintaktičke kategorije nemaju svoje nazive, navode se samo primjeri i morfološki odnosi, iz kojih danas treba iščitati sintaktičke pojavnosti koje su naši stari gramatičari zabilježili. Tu se ne misli samo na sintaktičke kategorije o kojima govore tek najnovije gramatike, kao što je predikatni proširak, nego to vrijedi i za najopisaniju kategoriju u svim gramatikama – atribut“ (Stolac, 2004: 39).

O sintaksi u starijim gramatikama ne možemo govoriti onoliko koliko bismo htjeli jer jezikoslovne spoznaje nisu bile na razini na kojoj su danas, a isto tako sintaksa je bila objašnjavana na način preporuka i naznaka.

Nakon sintakse, slijedi tablični pregled kratika Šime Starčevića upućenih F. M. Appendiniju. Tablica je podijeljena u dva stupca. U lijevom se stupcu nalaze komentari Šime Starčevića na Appendinijevu gramatiku, a u desnom se stupcu nalaze primjeri iz Appendinijeve gramatike koji potvrđuju, ali i demantiraju Starčevićeve komentare. Nakon tablice slijedi komentar i zaključak prikazanih primjera u tablici.

Šime Starčević	Franjo Marija Appendini
„...valja ili nova slova salivati, oli latinska pokarstit. Dubrovčani csine jedno, i drugo, kada medjuto drugi ne imaju potrebe od nijednoga, kako chemo kroz tecsaj tvora vidit“ (str. 18).	<i>sciugl, uglia m. il callo; fci = ž, a gli = lj</i>
„Je-li pravo Dubrovčani pishu fob, ali scob, i je-li z pametno mechu, kad se ima varchi c n. p. Zar, zarstvo, misto Car, carstvo odlucsi che Ucseni“ (str. 19).	„Z. Lo z pronunciasi come presso gl'Italiani. Onde pronuncierai zienna, stima, stàriza, vecchiarella, revite, dite, come zero, zenzara“ (str. 9).
„Josh moxesh k' ovima pridruxit latinsko slovo g, kojemu Dubrovčani brez potrebe i razloga prilipljuju h n. p. Bogh, misto Bog, i tako mnoga ina“ (str. 20).	„Il g finalmente unito all' h in fine di alcune parole nel nominativo singolare si pronuncia per gh, e non per semplice g. Quindi pronuncierai Bogh, Dio, rugh, burla, rogh, corno, ec. col suono di gh come nelle già addotte voci ghirlanda, traghettare“ (str. 6).
„Shto se ticse slova j, Appendini veli, da je skupglasnik, a vindar mu daje s Giorgiom narav od i u trechem sobstvu nikojih vrimenah, i zakone od nadslovakah, jere ne imamo vishe od pet samoglasnikah, niti ih vishe potrihujemo“ (str. 20).	„Sicchè si scriverà on gljubj, egli amò, on gljubi, egli ama; on udàrj, egli battè, udari ti, batti tu, ti ucj, on ucj, tu insegnasti, egli insegnò; hvali ti, loda tu; on hvali, colui loda, ti hvalj, tu lodasti; on hvalj, colui lodò ec“ (str. 7).
„Taliancse daklen Dubrovcsani pishuch celo, cegliade, i ostala koja ne imaju temelja“ (str. 21).	„Il g unito alla consonante i seguita dalle vocali fa glja, glje, gli, gljo, glju, come nelle parole femglja, terra; poglje, pianura;

<p>„Glas, koj se ima u besidi volja i prilicsnim, Dubrovcsani po talinasku izgovaraju kroz gli voglia,...“ (str. 23).</p>	<p>priategli, amici; femgljo-mjèraz, geometra; po-djegljujem, divido; e la lor pronuncia corrisponde alle voci Italiane soglia, foglie, figli, soglio, fogliuzza“ (str. 6).</p>
<p>„Voltigi s' Della Bellom meche 7 padanjah u jednobroju, a 8 u vechbroju, a otac Appendini 6 u jedno – a 7 u vech broju“ (str. 25).</p>	<p>„Ma noi, con buona pace loro, non ne ammettiamo, che sei soli nel singolare, cioè il Nominativo, il Genitivo, il Dativo, l'Accusativo, il Vocativo, e l' Ablativo, e sette nel plurale, vale a dire il Nominativo, il Genitivo, il Dativo, l'Accusativo, il vocativo, l'ablativo, ed un altro caso, a cui diamo il nome di ablativo secondo plurale. Ed eccone le ragioni“ (str. 17).</p>
<p>„Kod Appendinia na I. 144. kucsich i kucsak jednaki imade glas, ele parvo pishe kucich a poslidnje kucjak, s' kojim razlogom, ne znam, zna-li se u Dubroviku“ (str. 29).</p>	<p>Kucjak, ka m. Pas, psa m. Psich, chja m. Kùcich, chja a m. (str. 144).</p>
<p>„Veli Otac Appendini, da se moxe svejedno otac u izvedenim padanjim brez ali sa slovom zadnjim pisati pasce da se moxe i pridvostrucsit n. p. kako on pishe otza ali oza oli ozza, a zashto tako' – jere takp upisah Della Bella“ (str. 29).</p>	<p>„Gen. Otza, ozza, o oza, del padre“ (str. 23).</p>
<p>„Bil. II. Ovde mi pade na um pisanje drugo a padanja vechbroja. Dubrovcsani pishu jedni sam a s' dugim nadlosvkom, a drugi postavljaju dva aa kao Otac Appendini“ (str. 32).</p>	<p>„Gen. dánaa, o dnèvaa, o dnii, dei giorni“ (str. 27). „Gen. Vlàstelinaa, o Vlàstèlaa, dei Nobili“ (str. 28). „Gen. vrèmenaa, dei tempi“ (str. 29).</p>
<p>„Govori Della Bella a za njim po obicsaju otac Appendini, da imena ovoga prigibanja izhodecha na st imaju ispustit t u recsenom padanju cich, neznam mehкости njihova mozga, ali oshtroche ilirskoga jezika“ (str.</p>	<p>„Nom. ovà krepós, la virtù. Gen. krepósti, della virtù, Pat. krepósti, alla virtù. Acc. krepós, la virtù. Voc. o krepòs, o virtù.</p>

34).	<i>Ablat. s'krepósti, o s'krepóstim...</i> “ (str. 40).
<i>„Najti chesh kod App. na I. 130 da je udo, i slovo u vechbroja muxkoga plemena, ali ga pomiluj, jer se popuznuo; ne veli bo se: valja sve slove izgovorit, i sve ude napeti, nego sva slova sva uda,...“</i> (str. 36).	<i>„I nomi eteroclitici, che variano rapporto al genere, sono quelli, che al singolare sono di un genere, ed al plurale di un altro, come: okko, ed èho neutri al singolare, occi, ed usci feminini al plurale; slòvo, ed ido neutri nel singolare, slòvi, ed udi mascolini nel Plurale“</i> (str. 130).
<i>„Koliko Dubrovcani zahode pishuch ove stupaje, vidi chesh, da sad ji, sad iji, mechu misto prostih bistro izrecsenih dvaju ii, tako da skupglasnik mora sad skupglasnika, sad samoglasnika misto uzimati, shto kod Latinah utaman uztraxish“</i> (str. 41).	<i>„Vèdrii, vèdrija, vèdrije, più sereno. Svétii, svétija, svétije, più santo“</i> (str. 49).
<i>„Otac Appendini bilixi, da se ovako cicha slast izgovaranja ima pisati, i izgovarati, ako temelj pisanja n. p. peset, ali pet-cat i pe-sat, i slast izgovaranja najdesh, prosto ti ga je naslidovat“</i> (str. 44).	<i>„Jedanes, undici, Dvanes, dodici, Trines, tredici. Cetàrnes, quattordici: Petnes, quindici Scesmes, sedici“</i> (str. 67).
<i>„Bilixka. Prigibanje ovih zaimenah jednako je skoro onom od pridavnih imenah, ali se ne pishu svaka, kako ucsi Otac Appendini: ni je bo istinito, da se koi u jedno- i u vech broju jednako razumi, ako bo ima razliku u zlamenovanju, mora imati shtogod i u pisanju“</i> (str. 49).	<i>„Nom. koi, o (per sincope) ki, kojá, o ka, kojé, o kè, il quale, la quale, il quale. Gen. kojéga, o koga, koje, o ke, kojéga, o kòga, del quale, della quale, del quale . Dat. kojému, o komu, kojój, o koj, kojému, o komu, al quale, alla quale, al quale. - Acc. kojega, o kóga, koju, o ku, koje, o ke, il quale, la quale, il quale . Ablat. s' koiem, o s' kim, o s' kiem, s'kojom, o s' kom, s' koiem, o s' kiem, o s' kim, col quale, colla quale, col quale“</i> (str. 62).
<i>„...da kod cesto imenovanoga Otca</i>	<i>„Futuro Singolare.</i>

<p><i>Appendinia nesvarsheni nacsin vrime svarshenoga imade, shto u nijednom jeziku najti ne budesh“ (str. 62).</i></p>	<p><i>Kàda já buddem imàti, o kad budem imao, qudo io avrò, o abrò avuto; kàd ti buddesc imáti, o kàd buddesc imao, quando tu avrai, o avrai avuto; kàd on budde imàti, o kàd budde imao, quando colui avrà, o avrà“ (str. 87).</i></p>
<p><i>„Odkuda ni je se za csuditi Della Belli, ni O. Appendiniu, koj mnoge zakone breztemeljite za ova vrimena odredi jedno jer ih od kazaj. a ne resvarsh. nacsina izvodi, drugo; jer vishe izhadjanjah daje, nego jezik iliricski podnosi n. p. na I. 93. 3.º veli od vrimenoricso krasti, da imade u polakoprosh. kradijah, kradih, i kradoh, kada medjuto jezik samo kradoh, kradijah mucсно, a kradih nikako podnosi“ (str. 64 – 65).</i></p>	<p><i>„Quegli adunque, che al presente terminano in dem, avranno l'imperfetto in jah, ih, ed oh, come predem, prèdiâh, prèdih, o prèdoh, filai; preddam, preddiah, préddah, o preddoh, sto, stetti in apprensione; kradem, kràdiâh, kràdih, o kràdoh, rubava, rubai ec“ (str. 93).</i></p>
<p><i>„...a Otac Appendini na I. 98, da imade vrimenoricsoh razlicsitoga izhadjanja, a istoga skoro zlamenovanja kao: napraviti, i napravljati, kupiti i kupovati, a da vindar razlicsito izhode u pol. prosh. vrimenu, ali che oprostii jedan i drugi; drugo-bo je vrime proshasto, a drugo polakoproshasto, niti je napravljah u proshastom, nego u polakoproshastom, ni napravih u ovom nego u onom; gdi ni je korena, ne ima ni mladice“ (str. 65 – 66).</i></p>	<p><i>„Tali verbi sono, p. e., napraviti, preparare, napravgljati, andar preparando; faboraviti, e faborávgljati, dimenticare; narediti, e nareghivati, ordinare; rechi, e rieti, dire; kupit, o kupovat, comprare; od-govoriti, e od govarati, rispondere, ed altri moltissimi. I primi adunque, fanno al perfetto napravih, faboravih, naredih, kupih, ed od-govorih, e gli altri napravgliah, faboravgliah, naregivah, rekoh, kupovah, e od-govarah“ (str. 98).</i></p>
<p><i>„Kako sam se u mnogim uslobodio odstupiti od Otca Appendinia i njegova naucsitelja Della Belle, tako odstupih i u tumacsenju dionoricsoh. Da svaka redljiva vrimenoricso imade dionoricso sadashnjega i proshastoga vrimena, vrime proshasto priricsno, tajati se ne moxe, je-li shto vishe u nesvarshenom</i></p>	<p><i>„Il participio si divide in attivo, e passivo. L'attivo ha due diverse desinenze, terminando quelli, che servono pel tempo presente, ed imperfetto in chi, chia, chje, come gli ubechi, gli ubechia, gliubechje, chi ama, amava, o amante, e quelli, che si riferiscono al perfetto, e piuchè perfetto in ao, od o, in io,</i></p>

<p><i>nacsinu csineche varste imade, xelim od Ucsenih iztumacseno vidit“ (str. 72).</i></p>	<p><i>ed uo, eome imão, o imò, avuto, imàla, avuta, imàlo, a vuto, plur imali, imale, inàla, avuti, avute, avuti, ucio, ucila, ucilo, ucili, ucile, ucila, insegnato ec., metnùo, metnila, metnilo, metnili, metnie, metnùla, gettato ec“ (str. 118 – 119).</i></p>
<p><i>„Od kuda valja se pomnjivo csuvati, da se ne uvridi naravski red, koga jezik pita, a josh vishe, da se ne da kojoj vrimeroricsi, pridstavku, oli priricsku, ili kojoj besidi padanje, koj joj ne pristoji n. p. ne bi dobro rekao, kako veli Appendini: Ovi je csovik umitan garcskoga jezika, jere ovo nash jezik ne podnosi, (...) Veli-bo se: znam garcski govoriti, ali ne umim pisati“ (str. 80).</i></p>	<p><i>„Nè-vjèsct, non pratico. Nè-vjèsct Slovinskoga jefika, chi non sa l'Illirico. Questo aggettivo regge pure il genitivo colla preposizione od, ed il dativo, come: vièsct èd ove stvári, ed ovoj stvari, pratico di questa cosa“ (str. 162).</i></p>
<p><i>„Dali siromashan, prazan, prav, umitan, nepodnose nikakova uza se padanja, kako im daje Otac Appendini, veli-bo se: Ovi je csovik siromashan, nashi su hambari prazni, ti si prav, on je umitan. Ostala koja Appendini blixi, oli su protivna uhu, ili su dionoricsi, koje u pogled vladnja ne dolaze u broj pridavnih imena, nego vrimeroricsih, od kojih se izvode“ (str. 82).</i></p>	<p><i>„Siromascjan, povero. Ermagorin nauk bi uresaa siromascjan, la scuola di Ermagora fu meschina di or numenti, o nell'ornare“ (str. 162).</i></p>
<p><i>„U ovi red postavlja Otac Appendini vrimeroricsi rieti iliti rechi, govoriti, csuti, pisati, i znati, u prilici: Shto su rekli, ali govorili, csuli, pisali i znali za tvoga brata? i veli na istom mistu, da se protivi zakonim dobroga krasnoslovja ilirickoga potribovati od misto za n. p. Shto su csuli od tvoga brata? Uzdám se, da ne bude zamiriti, ako mu se recse, da bi se ovo moglo protiviti</i></p>	<p><i>„I verbi pitat, iskat, e postat hanno spesso un secondo accusativo col fi, tralasciandosi il primo, come: svegh já pitam fã bratta, sempre m'informo del fratello; iskali-su fã tebe, hanno cercato di te, o si sono di te informati; Postali su fa Petra (si dice pure pò coll'accusativo con questo verbo), hanno spedito a cercare, o a chiamar Pietro“ (str. 208).</i></p>

<p>zakonim njegova, a ne iliriskoga krasnoslovja“ (str. 97).</p>	
<p>„Tako chesh najti kod App. i ostalih: nositi Boga pri porsih svojih misto pri parsim svojim; zasho pri vlada samo treche a ne drugo padanje: imati dite pri parsim, siditi pri pechi“ (str. 103).</p>	<p>„Al plurale così si costruisce coll'ablativo 2. °: pri pàrsieh svojih Boga nòsechi, portando Dio nei loro petti, disse il Cassio“ (str. 284).</p>
<p>„Imao je daklen O. Appendini, ucsech Taliane jezik ilircski, rechi: Ishte pomoch po priateljim, i lik po Vilam, a ne po prijateljih po Vilah; niti: Ide po kuchah, po skupshtinah, nego po kucham, po skupshtinam“ (str. 103).</p>	<p>„Al plurale così si costruisce coll'ablativo secondo: iscte pómöch pò priatéglièh, i liek pò viláh, cerca ajuto per mezzo degli amici, e la medicina per mezzo delle streghe; idepò kùchiah, pò skùpsctinah, gòrah ec., va per le case, per le adunanze, per le montagne“ (str. 284).</p>
<p>„Uzgor, uzgoru jest priricsak, a ne pridstavak, kako naparvodaje App. niti pita ikakvo padanje; veli bo se, Stoji dite uzgoru, uzgor glava, razumi si darxi, dignuti“ (str. 104).</p>	<p>„Uf, o Ufa. Uf, o ufa significa vicino, accanto, in su del, oltre, come: nfa-te, ufa-me, o uf tebe, fà mene, vicino a te, a me; ufa-gn, o uf gnéga, ufa-gnu, o uf-gnu, presso lui, presso lei; uf-to, o toj, oltre di ciò; Uf ovcizu svoju millu“ (str. 285).</p>
<p>„Csini mi se vindar , da bi se moglo jedno i drugo dobro rechi, dali ne tako pojti na rucsak, oli k' rucsku, kako dobro bilixi Illirianac dubrovnicski na I. 293. Veli-bo se: zvati, na rucsak, na vecseru, na uxinu, t. j. za rucsak, za vecseru, za uxinu, oli u vrime rucska, uxine, vecsere“ (str. 106).</p>	<p>„Nà propriamente significa sopra, di sopra, e k', o kà, a, al. Tuttavia ma spesso ha il segno di k'nel dialetto di Ragusa, dicendosi: pochi, o otit mà Missu, a nà obied, nà vecèru ec. andar alla Messa, a pranzo, acena, e non k' Missi, k' obièdu, k' vecèri, come pretenderebbero i Cruscanti di lingua“ (str. 293).</p>
<p>„Shtogod recse Appendini, u nashem jeziku vishe obicsaj ne ima, potribovati ti sa svakim brez razlike csast, kako imashe Rimljani, nego se uzimlje vi: Vi ste gospodine govorili,...“ (str. 111).</p>	<p>„Dòbro jùtro, Gosparu, buon giorno, Signore. Kako-je vàsce Gospostvo, come sta V. Signoria ?“ (str. 316).</p>

<p>Govoreći o akcentuaciji: „<i>Ima nishto Della Bella, a nishto Appendini, dali posve malo</i>“ (str. 113).</p>	<p>Kao što smo vidjeli, neki su vokali označeni, ali nema govora o definiranju naglasaka. Appendini dužinu označava tako što zapisuje dva ista slova u genitivu množine.</p>
<p>„<i>Najti chesh vindar kod Stulka, Della Belle, Appendinia, Relkovicha, Kascicha, Philipovicha, Kassia, Velikanovicha i ostalih, da vekshinom slovo za samoglasnikom ovoga glasa udvostrucse n. p. misto nebo, tele, dilo pishu nebbo, telle, dillo, uzmnaxajuch slova brez potrebe</i>“ (str. 114).</p>	<p>U Appendinijevoj gramatici ne nalazimo primjere koje Šime Starčević navodi kao pogrešne, već se javljaju točni oblici (<i>mjesto, nebo, tele, djelo</i>).</p>

U tablici je prikazan odnos Šime Starčevića prema Appendinijevoj gramatici. Možemo zaključiti da Šime Starčević odmah na početku kritizira pisanje pojedinih slova, dakle područje ortografije. On nije zadovoljan time što Appendini u svojoj gramatici navodi različita rješenja za jedno slovo jer to može dovesti do zabune. Tako se Šime Starčević pita, ako se ispuštaju slova na kraju riječi *milost* (*milos*) ili *past* (*pas*). U drugom slučaju dolazi do problema jer onaj koji uči ne zna radi li se o odjevnom predmetu ili životinji. Šime Starčević nastoji se osloboditi utjecaja stranih jezika, a u Appendinijevoj gramatici vidljiv je utjecaj talijanskoga jezika. Starčević odlazi dalje, kako što je vidljivo u tablici. On ima šest padeža u jednini i šest padeža u množini, iako je išao svojim putem, pogriješio je jer nije prepoznao lokativ jednine. To je razumljiva pogreška jer je nastavak za lokativ jednine bio jednak nastavku dativa jednine. Navodi da Appendini ima šest padeža u jednini, a sedam u množini, s čim se on ne slaže. Nadalje, Starčević upozorava Appendinija što se komparacije pridjeva tiče. Šime Starčević zalaže se za pisanje dvostrukoga *i*, a kod Appendinija pronalazimo iste oblike. Što se glagola tiče, Starčević opominje Appendinija zbog neispravne tvorbe glagola svršenih oblika (*kradoh, kradiah, kradih*). Starčević ističe i pogrešnu upotrebu prijedloga *po*, koji dolazi samo uz treće padanje (dativ), a kod Appendinija riječ je o lokativu; onako kako je to i danas. Postupno Šime Starčević dolazi i do područja sintakse. U tom dijelu zamjera Appendiniju što ne deklinira pridjeve (*Ovi je csovik siromashan*). Nadalje, spominje pogrešnu upotrebu prijedloga *od* (*Shto si csuo od brata?* umjesto *Shto si csuo za brata?*). U tom dijelu objašnjava da se tim dvama pitanjima ne dobivaju iste povratne informacije. Starčević komentira i prijedlog pri koji zahtjeva oblik *parsim svoim*, a ne pri *parsih svoih*. Appendini je

prepoznao da se radi o lokativu, ali ga nije imenovao pa ne čudi nastavak *-ih* koji je kontinuant staroga nesinkretiziranoga lokativa. Starčević mu to zamjera je sam nije prepoznao lokativ, a i za njega su treće i šesto padanje u množini izjednačeni. Na kraju svega valja se osvrnuti i na refleks jata koji u tablici nije posebno naznačen, ali je važan. Vidljivo je iz primjera da je Appendini nastojao udovoljiti dubrovačkoj tradiciji i koristiti jekavski refleks jata. Za razliku od njega, Šime Starčević nastoji normirati ikavski refleks jata u skladu sa svojom tradicijom. Zaključno možemo reći da im je zajednička bila osnovica (štokavska), a da Appendini nije ispravio pogreške u sljedećim izdanjima svoje gramatike.

3. Zaključak

Na početku smo vidjeli da je važno navesti gramatike koje su prethodile gramatikama Franje Marije Appendinija i Šime Starčevića jer su bile uzori. Nadalje, govorili smo o distinkciji pojmova književni jezik i standardni jezik. Zaključili smo da se pojam književni jezik odnosi na jezik koji je bio svojstven manjoj jezičnoj zajednici i on nije bio kodificiran. Standardni je jezik nastao procesom standardizacije te je on naddijalektalan i kodificiran, a to znači da svi govornici moraju poštovati njegovu normu i znati se njime služiti. Iako su analizirane gramatike nastale početkom 19. stoljeća, one se razlikuju. Razlikuju se već po broju stranica. Appendinijeva je gramatika opširnija te se dijeli u dva dijela. Prvi se dio odnosi na uvod u kojemu se objašnjavaju vrste riječi, a drugi se dio odnosi na sintaksu. Gramatika Šime Starčevića sadrži manji broj stranica, ali je preciznija. Novost je te gramatika u tome što Šime Starčević ne navodi dvojne nastavke u pojedinim padežima, kao što je to slučaj kod Appendinija. Zato možemo zaključiti da se gramatika Šime Starčevića uzdigla iznad dijalekata, a dodatan dokaz tomu je i činjenica da je navodio pogreške koje Appendini u svojoj gramatici činio. Kako smo već istaknuli, Šime Starčević to nije radio jer je smatrao da Dubrovčani ne znaju govoriti hrvatski jezik, nego je kritizirao regionalne karakteristike. Ono što je zajedničko objema gramatikama je to što im je osnovica (novo)štokavska. Međutim, govori koje uzimaju kao polazište su drugačiji: Appendini se usmjerava na jekavske govore, a Starčević na ikavske. Vidjeli smo da su obojica gramatičara pogriješila u broju padeža. Appendini ima šest u jednini, a sedam u množini. Šime Starčević ima šest i u jednini i u množini. Dakle, obojica nisu prepoznali lokativ, ali to nas ne čudi jer je lokativ imao jednak nastavak kao i dativ.

Na kraju se možemo složiti s Linom Pliškom koja zaključuje sljedeće o Appendinijevim pogreškama: „Međutim, valja istaći da su ti propusti najviše zbog interferencije s talijanskim jezikom, koji je konačno Appendinijev materinski idiom, a hrvatski je dobro naučeni jezik zahvaljujući boravku u Dubrovniku. Zato je Starčević, oslobođen utjecaja drugoga jezika, mogao suverenije opisati hrvatski jezik“ (Pliško, 2003: 282).

4. Popis literature

1. Appendini, Francesco Maria (1808) *Grammatica della lingua illirica*. Ragusa.
2. Badurina, Lada (2014) *Standardizacija ili restandardizacija hrvatskoga jezika u 90-im goodinama 20. stoljeća*. Zbornik radova 43. seminara Zagrebačke slavističke škole.
3. Brlobaš, Željka (2005) *Starčevićev gramatički opis glagolskoga vida*. Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje 31.
4. Brlobaš, Željka (2002) *Vrste riječi u gramatikama Šime Starčevića*. Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje 28.
5. Brozović, Dalibor (2005) *O početku jezičnoga standarda*. Jezik, 52.
6. Delaš, Helena (2010) *Bilješke o naglasku Starčevićeve gramatike*. Lahor – 9. Članci i rasprave.
7. Derossi, Julije (1997) *Hrvatski jezikoslovac pop Šime Starčević*. Senjski zbornik, br. 24
8. Gabrić-Bagarić, Darija (2010) *Četiri ishodišta hrvatskoga standardnoga jezika*. Fluminensia, br. 1, god. 22
9. Ham, Sanda (2006) *Povijest hrvatskih gramatika*. Nakladni zavod Globus: Zagreb.
10. Katičić, Radoslav (2009) *O standardnom i književnom jeziku*. Jezik. 56.
11. Moguš, Milan (1993) *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*. Nakladni zavod Globus: Zagreb.
12. Morić-Mohorovičić, Borana (2016) *Nepoznato o poznatome: Monografija o Šimi Starčeviću*. Fluminensia, br. 1, god. 28
13. Pliško, Lina (2004) *Deklinacija imenica u hrvatskoj gramatici Francesca Marije Appendinija*. Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa. Riječki filološki dani. Rijeka.
14. Pliško, Lina (2003) *Hrvatska gramatika Francesca Marije Appendinija*. Doktorska disertacija: Zagreb.

15. Selak, Ante (2009) *Ričoslovje*. Pergamena: Zagreb.
16. Silić, Josip; Pranjković, Ivo (2005) *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Školska knjiga: Zagreb.
17. Starčević, Šime (2002) *Nova riscoslovica iliriska: vojničkoj mladosti krajicnoj poklonjena*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje: Zagreb.
18. Stolac, Diana; Grahovac-Pražić, Vesna (2015) *Šime Starčević Od riči do ričoslovja*. Državni arhiv u Gospiću: Gospić.
19. Stolac, Diana (2004) *Metodološki problemi u istraživanju sintakse u starim hrvatskim gramatikama*. Fluminensia, br. 1-2, god. 16
20. Stolac, Diana – Vlastelić, Anastazija (2005) *Sintaksa u Parčićevoj gramatici hrvatskoga jezika iz 1873. godine*. Fluminensia, br. 1, god. 17
21. Vince, Zlatko (1998) *Ikavica u hrvatskoj jezičnoj povijesti*. Matica hrvatska: Zagreb.
22. Vince, Zlatko (2002) *Putovima hrvatskoga književnoga jezika*. Nakladni zavod Matice hrvatske: Zagreb.
23. Vončina, Josip (1988) *Jezična baština*. Književni krug: Split.
24. Vončina, Josip (1993) *Preporodni jezični temelji*. Matica hrvatska: Zagreb.

6. Sažetak

U ovome radu analizirane su dvije gramatike s početka 19. stoljeća. Jedna od tih gramatika je *Grammatica della lingua illirica* autora Franje Marije Appendinija, a druga je *Nova ricsoslovica* autora Šime Starčevića. Gramatike su analizirane na temelju fonologije, morfologije i sintakse. Ekscerpiranim primjerima iz analize utvrđeno je da je Appendini pogriješio u pojedinim dijelovima. Pogreške koje je načinio, Šime Starčević naveo je i objasnio u svojoj gramatici, a one su prikazane u ovome radu. Budući da se radi o početku 19. stoljeća, u radu su navedena obilježja književnoga jezika u to vrijeme te je dan kratak osvrt na gramatike koje su prethodile.

Ključne riječi: početak 19. stoljeća, gramatike, Franjo Maria Appendini, Šime Starčević, pogreške

7. Summary

This master thesis shows the analysis of two grammars from beginning of the 19th century. The first one is *Grammatica della lingua ilirica* by Francesco Maria Appendini, and the second one is *Nova ríscoslocica* by Šime Starčević. The examples from these grammars show that Appendini was making mistakes in some parts of his grammar. These mistakes were point out by Šime Starčević in his grammar as it is shown in this master thesis. Since this is the beginning of the 19th century, the master thesis describes features of the literary language at that time and there's given a brief view of the grammars that preceded it.

Key words: beginning of the 19th century, grammar, Francesco Maria Appendini, Šime Starčević, mistakes